

Ervaring kiesgerechtigden bij Tweede Kamerverkiezing 2023

I&O Research in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Colofon

Uitgave

I&O Research
Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam

Rapportnummer

2024/21

Datum

februari 2024

Opdrachtgever

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Auteurs

Milan Driessen
Maartje van de Koppel

Copyright

Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
1 Inleiding	9
1.1 Aanleiding en doel van het onderzoek	9
1.2 Uitvoering van het onderzoek	9
1.3 Leeswijzer	10
2 Stemmen in een stemlokaal	12
2.1 Informatie over de verkiezingen	12
2.2 Moment van stemmen en drukte bij het stemlokaal	14
2.3 Toegankelijkheid	16
3 Stemmen via een machtiging	22
3.1 Stemmen voor iemand anders	22
3.2 Iemand anders voor je laten stemmen	24
3.3 Manieren van machtigen	26
4 Niet stemmen	28
4.1 Redenen om niet te stemmen	28
4.2 Redenen om niet te machtigen	31
5 Bijwonen van stemmentelling	32
5.1 Kijken bij het tellen	32
6 Houdingen over verkiezingen	34
6.1 Vervroegd stemmen	34
6.2 Frequentie van verkiezingen	37
6.3 Aanstaande Europese Parlementsverkiezingen	39
A Doelgroepbeschrijvingen	41
A.1 Wijze van stemmen	41
A.2 Gestemd bij eerdere verkiezingen	42
B Vragenlijst	44

Samenvatting

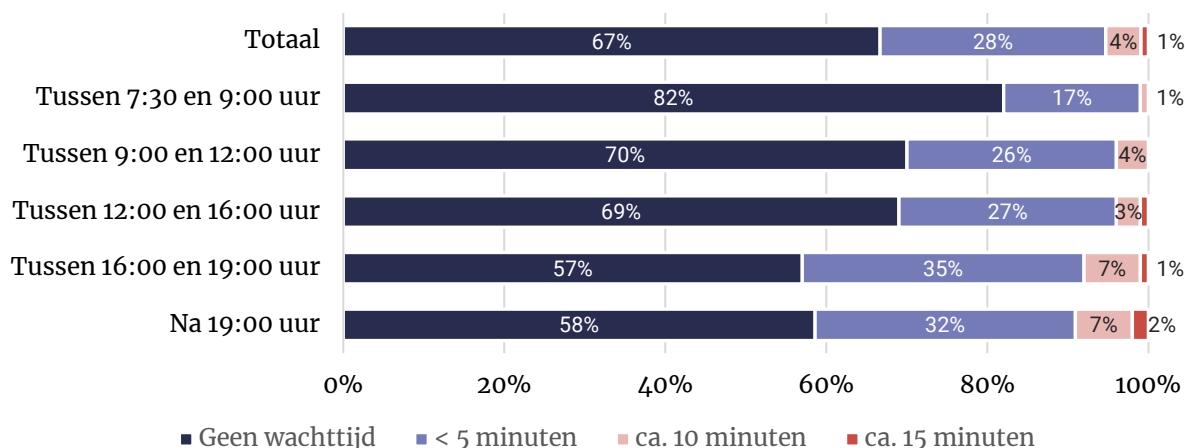
Op 22 november 2023 vonden Tweede Kamerverkiezingen plaats. Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) evalueert deze verkiezingen. Onderdeel van deze evaluatie is een enquête onder kiesgerechtigde Nederlanders, uitgevoerd door I&O Research. Aan het onderzoek deden 3.230 kiesgerechtigde Nederlanders mee.

Met dit onderzoek beoogt het ministerie inzicht te krijgen in de ervaringen met betrekking tot het stemproces. Er is in het bijzonder aandacht voor de toegankelijkheid van het stemlokaal en eventuele problemen rondom het uitbrengen van de stem. Daarnaast biedt het onderzoek inzicht in redenen om niet te gaan stemmen, de houding ten aanzien van verkiezingen in het algemeen en de houding ten aanzien van vervroegd stemmen.

Minste wachttijd bij het stemlokaal voor 09.00 uur 's ochtends, na 16.00 uur vaker wachttijd

Hoe later stemmers gaan stemmen, hoe groter de kans op wachttijd: van de stemmers die voor negen uur gingen stemmen had 82 procent geen wachttijd en slechts 1 procent moest langer dan vijf minuten wachten. Van de stemmers die na zeven uur 's avonds gingen stemmen hoefde 58 procent niet te wachten en 9 procent moest langer dan vijf minuten wachten.

Figuur 1 – Hoe lang heeft u ongeveer moeten wachten voordat u bij het stemlokaal naar binnen kon gaan?*
Basis: stemmers die in een stemlokaal gestemd hebben (n = 2.842).

*De antwoordcategorieën 'anders' en 'weet ik niet' werden beiden vrijwel niet aangevinkt (< 0,5%) en zijn niet weergegeven in de figuur.

Minder wachttijd ten opzichte van verkiezingen maart 2023

Bij deze Tweede Kamerverkiezingen hadden stemlokaalstemmers iets vaker te maken met een wachttijd (33%) dan tijdens de woensdag van de gemeenteraadsverkiezingen in 2022 (25%).¹ Wel moet hierbij vermeld worden dat in 2022 ook op maandag en dinsdag gestemd kon worden – nu niet – en de algehele opkomst bij deze verkiezingen lager was.

In maart 2023 (verkiezingen voor Provinciale Staten en waterschappen) moesten stemmers vaker en langer wachten bij het stemlokaal dan in november 2023. Een van de redenen hiervoor was dat er destijds in 18 gemeenten sprake was van een storing bij de apparatuur in stemlokalen, waardoor tijdelijk werd overgegaan op handmatig controleren van de stempassen.²

Voor een op drie stemmers is makkelijk toegankelijk stemlokaal extra belangrijk

Voor ruim een derde van de stemmers is het belangrijk (22%) of zelfs heel belangrijk (14%) dat stemlokalen makkelijk toegankelijk zijn of extra ondersteuning kunnen bieden. Een deel van hen (13%) controleert vooraf of het stemlokaal toegankelijk is voor mensen met een beperking.

Problemen met te groot formaat stembiljet en volle stembussen

Het merendeel van de stemmers die problemen ervoeren gaven aan dat er een ander probleem was dan de voorgelegde antwoordopties. De meest genoemde problemen waren het (te grote) formaat van het stembiljet en (daardoor) een volle stembus. Er wordt ook gezegd dat het stembiljet zo groot was dat het stemgeheim mogelijk niet gewaarborgd was.

Gebrek aan vertrouwen en interesse belangrijke redenen om niet te stemmen

Circa één op de vijf kiesgerechtigden ging in november niet naar de stembus. Net als bij de vorige verkiezingen in 2021, 2022 en 2023 is een gebrek aan vertrouwen in de politiek de meest gekozen reden dat men niet ging stemmen (25%). Daarnaast worden een gebrek aan interesse (19%) en de reden dat men 'geen keuze kon maken' relatief vaak genoemd. Voor praktisch opgeleide niet-stemmers is een gebrek aan interesse beduidend vaker een reden om niet naar de stembus te gaan (22%) dan voor theoretisch opgeleiden (11%).

Reden om iemand te machtigen: niet aanwezig zijn en/of geen tijd

Kiesgerechtigden kunnen bij alle verkiezingen een andere kiesgerechtigde machtigen om (ook) voor hen te gaan stemmen door een volmacht af te geven. Aan de stemgerechtigden die dat hebben gedaan, is gevraagd naar hun motieven om dat te doen.

Afwezigheid op de verkiezingsdag (34%) en gebrek aan tijd (28%) noemden zij het vaakst. Een kleiner deel deed dit uit gemak (13%) of was ziek (10%).

Er is aan de personen die een volmacht hebben ontvangen gevraagd wat zij denken dat de motivatie voor afgifte van de volmacht was. Zij gaven eveneens het vaakst aan dat afwezigheid en tijdsgebrek daarvoor de redenen waren.

---

¹ BZK Evaluatie GR22 (Ipsos): <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-8dfaff7c73ac22ea3ac817b85e32addbf83a8217/pdf>

² Amsterdam, Beuningen, Den Haag, Eindhoven, Emmen, Groningen, Harderwijk, Helmond, Hilversum, Nieuwkoop, Nijmegen, Noordoostpolder, Purmerend, Rotterdam, Tilburg, Tynaarlo, Utrecht, Zoetermeer.

Figuur II – U heeft iemand anders voor u laten stemmen door diegene een volmacht te geven. Wat waren voor u de belangrijkste redenen om dat te doen? Meerdere antwoorden mogelijk

Basis: stemmers die iemand hebben gemachtigd (n = 144).

* Volledige antwoordcategorie: 'Ik heb een (lichamelijke of mentale) beperking die het voor mij niet mogelijk maakt om zelf te gaan stemmen'

Redenen om niet te machtigen: vaak niet aan gedacht of wilde überhaupt niet stemmen

Niet-stemmers geven met name aan dat zij geen volmacht af hebben gegeven omdat ze daar niet aan hadden gedacht (20%) en omdat ze nooit (18%) of deze keer (14%) niet wilden stemmen, 'ook niet met een machtiging'. Een klein deel was niet op de hoogte van de mogelijkheid om te machtigen (7%), dat geldt wat vaker voor jonge Nederlanders (tot 39 jaar: 10%).

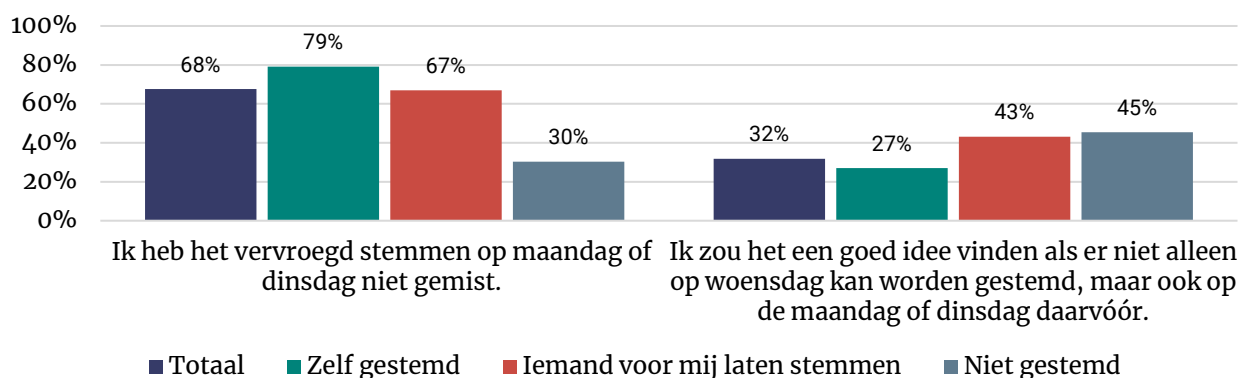
Derde van kiesgerechtigden vindt invoering vervroegd stemmen een goed idee

Er is beperkte animo onder Nederlandse kiesgerechtigden om niet alleen op de woensdag, maar ook op maandag en dinsdag te kunnen stemmen (vervroegd stemmen). De meesten geven aan het niet gemist te hebben (68%).

Kiesgerechtigden die iemand anders hebben laten stemmen of helemaal niet gestemd hebben, zijn positiever over het invoeren van vervroegd stemmen: ruim vier op tien vindt dat een goed idee.

Figuur III – Bent u het eens of oneens met de volgende stellingen? (% (helemaal) eens)

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.253), stemmers die in een stemlokaal hebben gestemd (n = 2.842), stemmers die iemand gemachtigd hebben (n = 144) en stemmers die niet hebben gestemd (n = 267).
 Getoond in figuur: alleen percentage (helemaal) mee eens.

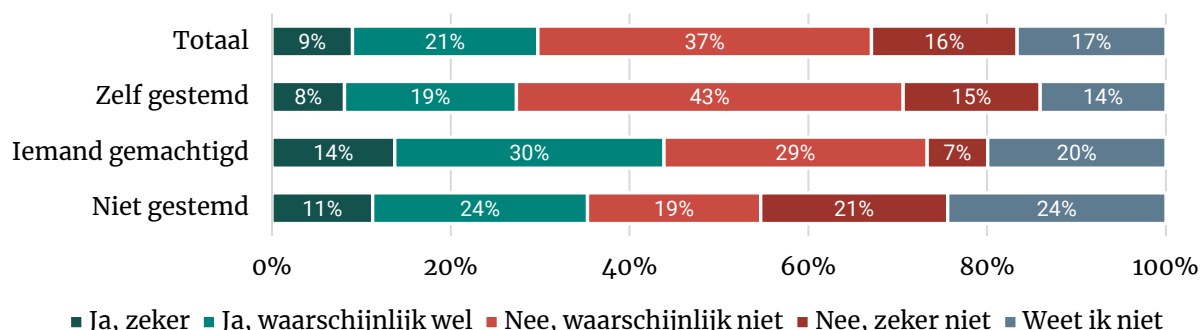
Een op tien zou gebruikmaken van mogelijkheid tot vervroegd stemmen

De meeste kiesgerechtigden zouden – als die mogelijkheid geboden wordt bij een volgende verkiezing – geen gebruikmaken van vervroegd stemmen, 9 procent zegt dat ‘zeker’ wel te doen. In de volgende figuur zijn de uitkomsten weergegeven naar stemmersgroep. Zo is te zien in hoeverre vervroegd stemmen een effect zou kunnen hebben op de stemopkomst.

Van de niet-stemmers zou 11 procent ‘zeker wel’ gebruik willen maken van de mogelijkheid vervroegd te stemmen, terwijl 21 procent dat ‘zeker niet’ zou doen. Als alle niet-stemmers die zeggen ‘zeker’ of ‘waarschijnlijk’ wel vervroegd te stemmen dat ook zouden doen, zou de opkomst circa 2 tot 8 procentpunten hoger kunnen zijn. Onder stemmers die iemand hebben gemachtigd lijkt de animo voor vervroegd stemmen het grootst: 14 procent zou hier naar eigen zeggen ‘zeker wel’ gebruik van maken.

Figuur IV – Als u bij een volgende verkiezing één of twee dagen voor de verkiezingsdag zou kunnen stemmen, zou u daar dan gebruik van maken?

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.253), stemmers die in een stemlokaal hebben gestemd (n = 2.842), stemmers die iemand gemachtigd hebben (n = 144) en niet-stemmers (n = 267).

Bij een op tien kiesgerechtigden sprake van ‘verkiezingsmoeheid’

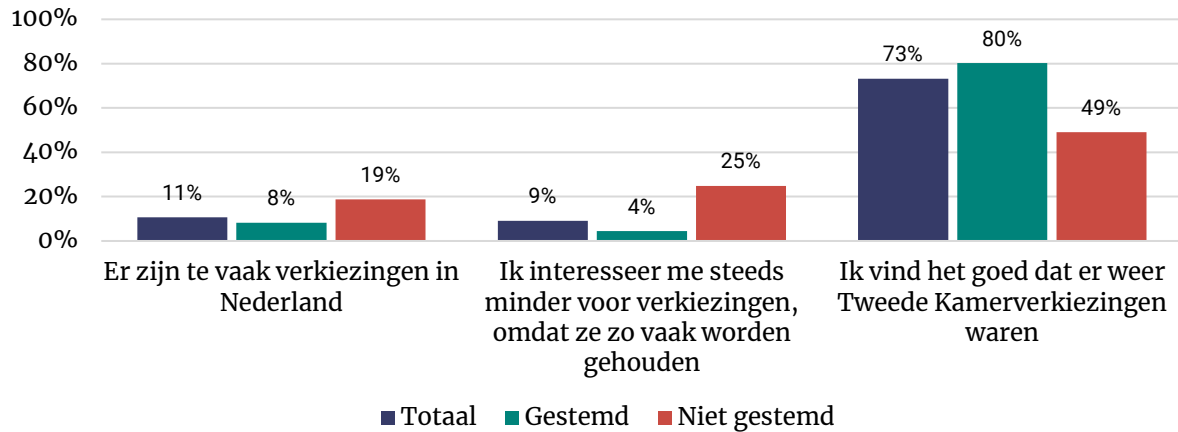
Deze verkiezingen vonden plaats omdat het kabinet tussentijds aftrad in juli 2023. Om inzicht te krijgen in negatieve gevoelens of verminderde interesse naar aanleiding van meer frequente verkiezingen zijn kiesgerechtigden daar naar gevraagd.

Bij de meesten is er geen sprake van ‘verkiezingsmoeheid’. De meerderheid vindt namelijk niet dat er te vaak verkiezingen zijn (53%, 11% vindt van wel) en zegt zich ook niet minder in verkiezingen te interesseren omdat deze vaak worden gehouden (70%, 9% vindt van wel). Bijna driekwart vindt het goed dat er weer Tweede Kamerverkiezingen waren (73%, 8% vindt van niet). Wel zijn er onder niet-stemmers vaker tekenen van verkiezingsmoeheid: ze vinden vaker dat er te vaak verkiezingen zijn, vinden het minder vaak goed dat er weer verkiezingen waren en interesseren zich er steeds minder voor.

Figuur V – Stellingen over de frequentie van verkiezingen, naar wel/niet stemmen

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.230).

Europees Parlementsverkiezingen 2024 bij meerderheid nog niet bekend

De eerstvolgende verkiezingen die worden georganiseerd zijn voor het Europees Parlement, op 6 juni 2024. Ten tijde van dit onderzoek (eind 2023) wist bijna twee derde van de kiesgerechtigden (63%) nog niet dat deze verkiezingen eraan komen. Dat geldt bij uitstek voor degenen die in november niet voor de Tweede Kamer stemden (78%).

Ongeveer de helft van de kiesgerechtigden (51%) zegt dan ‘zeker wel’ te gaan stemmen voor de Europese verkiezingen. Relatief weinig niet-stemmers bij de Tweede Kamerverkiezingen zeggen dat ‘zeker’ te gaan doen (6%).

Onderzoeksverantwoording

Er deden 3.253 kiesgerechtigde Nederlanders mee aan dit onderzoek. Niet-kiesgerechtigde Nederlanders behoorden niet tot de doelgroep. De resultaten van de enquête zijn gewogen op leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en regio. Er is bovendien een correctie uitgevoerd op de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 (wel/niet gestemd). De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard (CBS). Daarmee zijn de uitkomsten van het onderzoek representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse bevolking, wat betreft deze achtergrondkenmerken.

In gedragsonderzoek geldt doorgaans dat het aandeel dat iets ‘zeker’ wil gaan doen een betere indicator is van daadwerkelijk gedrag dan degenen die het ‘waarschijnlijk wel’ willen doen. Allerlei factoren kunnen er nog voor zorgen dat intentie en daadwerkelijk gedrag uiteen lopen (bijv. het weer, drukte in privéleven of persoonlijke omstandigheden als ziekte).

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doel van het onderzoek

Op 22 november 2023 vonden Tweede Kamerverkiezingen plaats. Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) evalueert deze verkiezingen. Onderdeel van deze evaluatie is een enquête onder kiesgerechtigde Nederlanders, uitgevoerd door I&O Research. De onderzoeksvraag die ten grondslag ligt aan dit onderzoek luidt: welke ervaringen hadden stemmers en niet-stemmers met de Tweede Kamerverkiezingen van november 2023?

De uitkomsten in dit onderzoek beantwoorden de volgende deelvragen:

- Welke ervaringen hebben stemmers bij het stemmen in een stemlokaal?
- Ervaren stemmers problemen bij het uitbrengen van hun stem? En zijn deze problemen voldoende opgelost?
- Welke informatiebehoefte is er bij kiesgerechtigden?
- Welke ervaringen hebben ‘nieuwe’ stemmers?
- Hoe zijn de ervaringen bij het verlenen en verkrijgen van een volmachtiging?
- Welke motivaties spelen een rol bij het niet stemmen?
- Wat vinden kiesgerechtigden van een eventuele mogelijkheid om vervroegd te stemmen (op maandag of dinsdag voor de verkiezingsdag)?
- In hoeverre is er sprake van verminderde interesse en betrokkenheid naar aanleiding van deze tussentijdse verkiezingen? Is er sprake van ‘verkiezingsmoetheid’?

1.2 Uitvoering van het onderzoek

Het onderzoek is uitgevoerd door middel van een online enquête onder Nederlandse kiesgerechtigden (18+). De enquête werd voor het grootste deel uitgezet in het I&O Research Panel, daarnaast zijn extra niet-stemmers geworven via PanelClix (n = 187). Het veldwerk voor de enquête liep van donderdag 23 november tot maandag 18 december 2023.

De vragenlijst komt grotendeels overeen met die van eerdere evaluaties (Tweede Kamerverkiezing in 2021, gemeenteraadsverkiezingen in 2022 en Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen in maart 2023). In samenspraak met het ministerie van BZK zijn er vragen aangepast, toegevoegd aan of verwijderd uit de vragenlijst. De volledige vragenlijst is opgenomen in Bijlage B.

Respons en weging

Op donderdag 23 november 2023 – een dag na de verkiezingen – zijn initieel 6.501 leden van het I&O Research panel uitgenodigd. Het grootste deel van deze steekproef (80%) was representatief voor de Nederlandse kiesgerechtigde bevolking, voor wat betreft leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, regio en migratieachtergrond. Deze steekproef is aangevuld met groepen waar een lagere opkomst werd verwacht (jongeren, praktisch opgeleiden, Nederlanders met een migratieachtergrond). Op maandag 27 november ontvingen degenen die de vragenlijst nog niet hadden ingevuld een herinnering om dat alsnog te doen. Vanaf dinsdag 28 november zijn extra niet-stemmers geworven via het online panel van PanelClix (n = 187) omdat het aantal niet-stemmers achter bleef bij de verwachting.

In totaal hebben 3.253 panelleden de vragenlijst ingevuld. Dat is een respons van 47,2 procent. De meeste respondenten zijn afkomstig uit het I&O Research Panel (n = 3.066) en 187 respondenten via PanelClix.

De resultaten van de enquête zijn gewogen op leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en regio. Er is bovendien een correctie uitgevoerd op de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 (wel/niet gestemd). De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard (CBS). Daarmee zijn de uitkomsten van het onderzoek representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse bevolking, wat betreft deze achtergrondkenmerken.

Nauwkeurigheid van de uitkomsten

Bij onderzoek is er sprake van een betrouwbaarheidsinterval en onnauwkeurigheidsmarges. In dit onderzoek gaan we uit van een betrouwbaarheid van 95 procent. Bij de belangrijkste uitkomsten is er sprake van een marge van plus of min 1 à 2 procent. Indien de percentages niet optellen tot 100 procent, is dit het gevolg van afrondingsverschillen.

Een aantal uitkomsten in dit onderzoek heeft specifiek betrekking op niet-stemmers. Bij deze uitkomsten is enige voorzichtigheid geboden, omdat binnen deze groep geen weging naar leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en regio toegepast kon worden. De uitkomsten voor niet-stemmers in dit onderzoek zijn niet noodzakelijk representatief voor alle niet-stemmers in Nederland. In Bijlage A zijn achtergrondkenmerken van de verschillende doelgroepen beschreven, waaronder niet-stemmers.

1.3 Leeswijzer

In dit rapport wordt verwezen naar verschillende doelgroepen. Deze zijn samengevat in Tabel 1.1. Waar mogelijk en relevant worden de uitkomsten gepresenteerd voor deze doelgroepen en tevens naar relevante achtergrondkenmerken, zoals het opleidingsniveau, leeftijd of geslacht.

Een achtergrondkenmerk dat nadere toelichting behoeft is het opleidingsniveau. Er wordt in dit onderzoek onderscheid gemaakt tussen de categorieën 'geen startkwalificatie' (geen onderwijs, alleen basisonderwijs of vmbo afgerond), 'praktisch opgeleid' (mbo 2, 3 of 4 of havo/vwo afgerond) en 'theoretisch opgeleid' (hbo of wo afgerond).

Een enkele keer worden uitkomsten besproken naar stemmers voor wie toegankelijkheid van de stemlokalen voor *henzelf* belangrijk was, bijvoorbeeld omdat zij extra ondersteuning nodig hebben bij het stemmen. Verschillen tussen groepen benoemen we alleen als deze statistisch significant zijn.

Ten slotte trekken we, waar mogelijk en relevant, de vergelijking met resultaten van eerdere stemmersevaluaties van de Tweede Kamerverkiezing in 2021,³ de gemeenteraadsverkiezingen in 2022⁴ en de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen in maart 2023.⁵

Tabel 1.1 – Groepen stemmers in het onderzoek

Groep	Omschrijving
Kiesgerechtigden	Alle Nederlanders die voor de Tweede Kamerverkiezingen mogen stemmen
Stemlokaal-stemmers	Stemmers die zelf in het stemlokaal hebben gestemd
Stemmers die iemand machtigden	Stemmers die met een volmacht een ander gemachtigd hebben om voor hen te stemmen
Niet-stemmers	Stemmers die niet hebben gestemd
'Nieuwe' stemmers	Stemmers die bij deze verkiezingen voor het eerst hebben gestemd

³ Ipsos (2021). *Stemmen in tijden van corona; een evaluatie van de Tweede Kamerverkiezing 2021*.

⁴ Ipsos (2022). *Ervaringen van stemmers tijdens de gemeenteraadsverkiezingen 2022*.

⁵ I&O Research (2023). *Ervaringen van stemmers: Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen 2023*.

2 Stemmen in een stemlokaal

Volgens data van de Kiesraad bracht 77,7 procent van de kiesgerechtigden in Nederland op 22 november 2023 hun stem uit. Dit hoofdstuk gaat over de stemlokaal-stemmers onder hen, mensen die zelf hun stem in het stemlokaal uitbrachten. Van alle kiesgerechtigden in dit onderzoek ging 74 procent van de kiesgerechtigden zelf naar het stemlokaal, 4 procent stemde via een machtiging. De rest (23%) stemde niet. In Bijlage A staat meer informatie over de verschillende groepen stemmers en niet-stemmers.

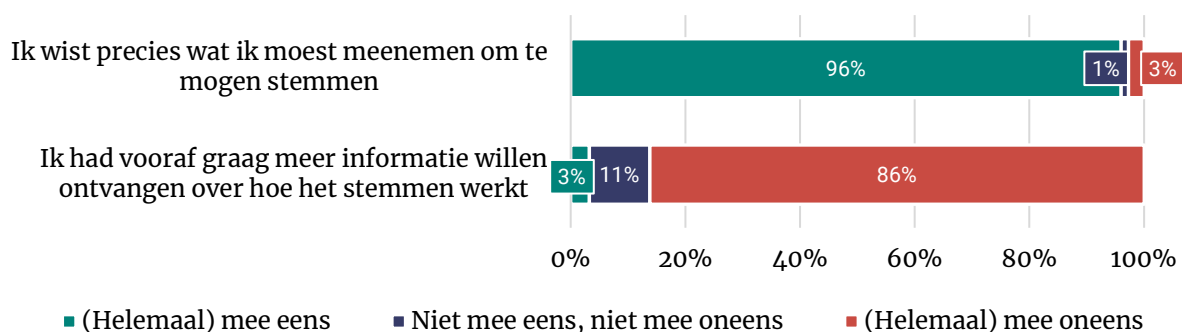
2.1 Informatie over de verkiezingen

Meeste stemmers weten wat ze moeten meenemen; drie procent wilde graag meer informatie

Bijna alle stemlokaal-stemmers zijn het (helemaal) eens met de uitspraak 'ik wist precies wat ik moest meenemen om te mogen stemmen' (96%). Drie procent van de kiesgerechtigden had vooraf graag meer informatie willen ontvangen over hoe het stemmen werkt. Elf procent is het hier niet mee eens, maar ook niet mee oneens. De meesten hebben geen behoefte aan meer informatie over hoe het stemmen werkt (86%).

Figuur 2.1 – Bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?

Basis: stemmers die in een stemlokaal gestemd hebben (n = 2.842).

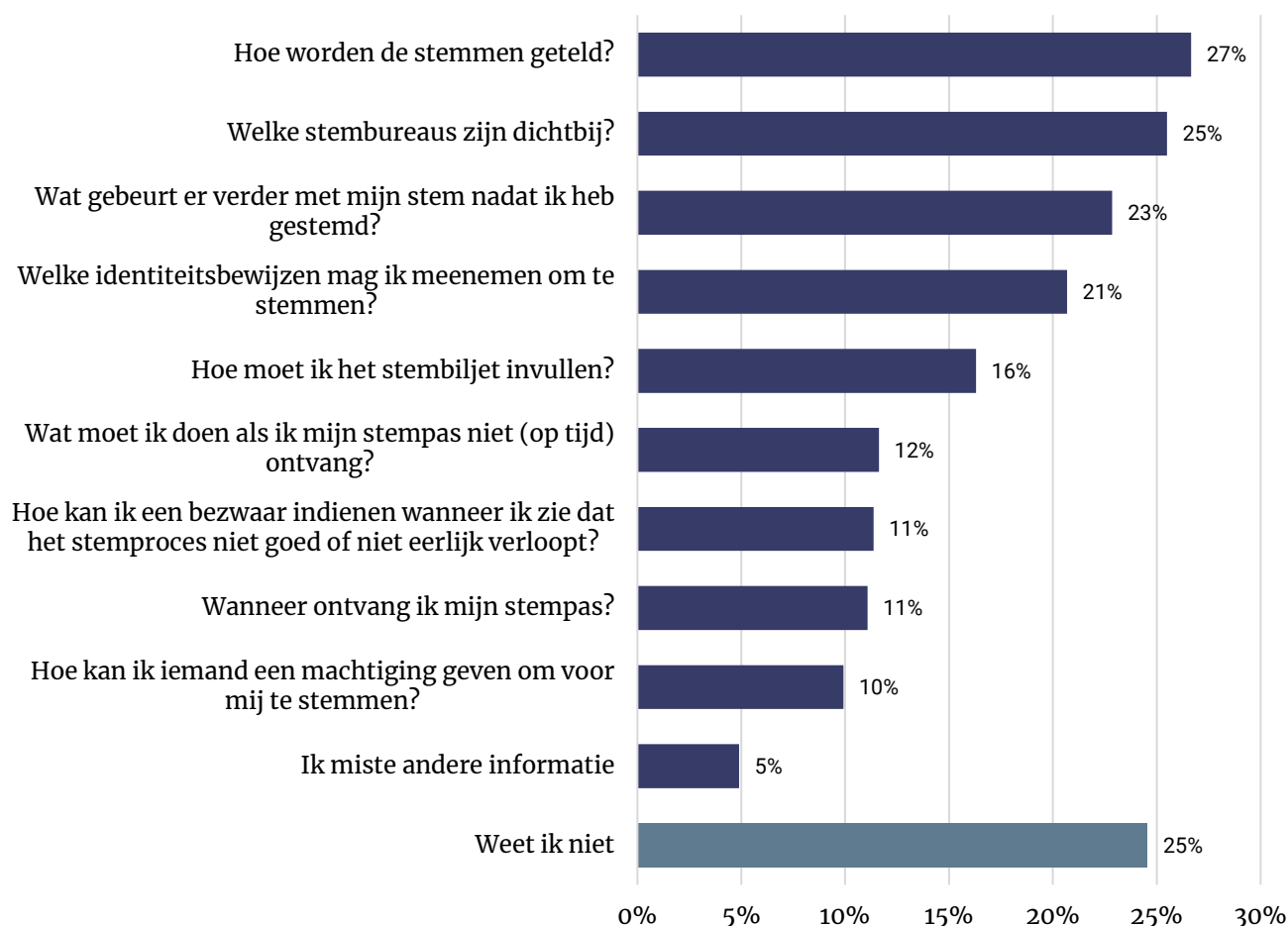
Behoeftte aan informatie proces na stemmen

Ongeveer een kwart van degenen die meer informatie hadden willen ontvangen, willen weten hoe de stemmen geteld worden (27%), welke stembureaus dichtbij zijn (25%) of wat er verder gebeurt met een stem na het stemmen (23%). Een vijfde had vooraf willen weten welke identiteitsbewijzen ze mogen meenemen (21%).

Een kwart van degenen die informatie misten, kon niet aangeven welke informatie ze nog misten (25% 'weet niet').

Figuur 2.2 - U had vooraf graag meer informatie willen ontvangen over hoe het stemmen werkt. Welke informatie mist u of welke vragen had u nog? Meerdere antwoorden mogelijk

Basis: stemlokaalstemmers die meer informatie hadden willen ontvangen over hoe stemmen werkt (n = 93).

2.2 Moment van stemmen en drukte bij het stemlokaal

Een kwart van de stemlokaalstemmers (25%) ging tussen negen en twaalf uur 's ochtends stemmen. Een vergelijkbaar aandeel (28%) ging stemmen tussen twaalf en vier uur 's middags en precies een kwart tussen vier en zeven uur 's avonds.

Vóór negen uur 's ochtends is 9 procent van de stemmers gaan stemmen en 14 procent deed dat na zeven uur in de avond.

Tabel 2.1 – Hoe laat bent u gaan stemmen?

Basis: stemmers die in een stemlokaal gestemd hebben (n = 2.842).

Tijdvak	% stemmers in tijdvak
Tussen 7:30 en 9:00 uur	9%
Tussen 9:00 en 12:00 uur	25%
Tussen 12:00 en 16:00 uur	28%
Tussen 16:00 en 19:00 uur	25%
Na 19:00 uur	14%

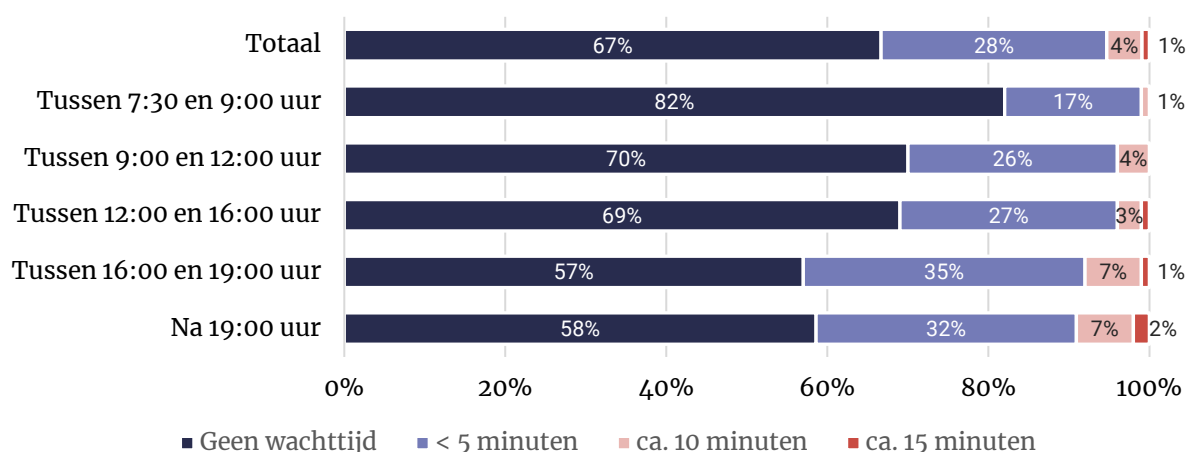
Minste wachttijd voor 09.00 uur 's ochtends, na 16.00 uur vaker wachttijd

Twee op de drie (67%) stemmers hoefden *niet* te wachten voordat ze konden stemmen. Als er wel sprake was van wachttijd (33%) dan ging het meestal om *minder dan vijf minuten* (28% van de 33%).

Hoe later stemmers gaan stemmen, hoe groter de kans op wachttijd: van de stemmers die voor negen uur gingen stemmen had 82 procent geen wachttijd en slechts 1 procent moest langer dan vijf minuten wachten. Van de stemmers die na zeven uur 's avonds gingen stemmen hoefde 58 procent niet te wachten en 9 procent moest langer dan vijf minuten wachten.

Figuur 2.3 – Hoe lang heeft u ongeveer moeten wachten voordat u bij het stemlokaal naar binnen kon gaan?*

Basis: stemmers die in een stemlokaal gestemd hebben (n = 2.842).

*De antwoordcategorieën 'anders' en 'weet ik niet' werden beiden vrijwel niet aangevinkt (< 0,5%) en zijn niet weergegeven in de figuur.

Minder wachttijden en gemiddelde wachttijd korter dan bij verkiezingen in maart 2023

Bij deze Tweede Kamerverkiezingen hadden stemlokaalstemmers iets vaker te maken met een wachttijd (33%) dan tijdens de woensdag van de gemeenteraadsverkiezingen in 2022 (25%). Wel moet hierbij vermeld worden dat in 2022 ook op maandag en dinsdag gestemd kon worden – nu niet – en de algehele opkomst bij deze verkiezingen lager was.

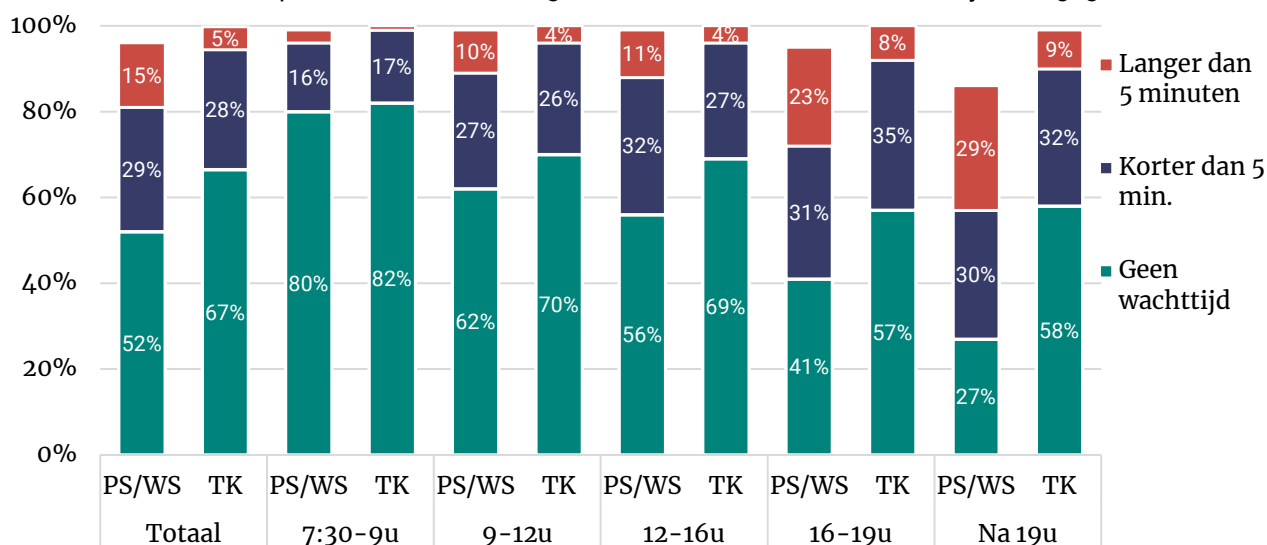
In maart 2023 (verkiezingen voor Provinciale Staten en waterschappen) moesten stemmers vaker en langer wachten bij het stemlokaal: in maart had 48 procent van de stemmers een wachttijd, in november was dat 33 procent. Daarnaast kwam het minder vaak voor dat stemmers langer moesten wachten dan vijf minuten: in maart moest 15 procent langer dan vijf minuten wachten, in november was dat 5 procent.

Het grootste verschil in drukte tussen beide verkiezingen is te zien onder stemmers die na zeven uur 's avonds gingen stemmen. Bij de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezing gaf in de avond slechts 27 procent aan *niet* te hoeven wachten (TK: 58%) en moest 29 procent *langer dan vijf minuten* wachten (TK: 9%).

Een verklaring voor deze verschillen is dat er in maart sprake was van een storing in de stembureau-app die 18 gemeenten gebruikten om stempassen te checken.⁶ Hierdoor moest worden overgegaan op handmatig controleren van de stempassen. In gemeenten die te maken kregen met deze storing moest men destijds na 19:00 uur vaker lang wachten (>15 minuten) dan elders (30% tegenover 12%).

Figuur 2.4 – Wachttijd naar moment van stemmen voor Tweede Kamerverkiezingen [TK] in november 2023 en Provinciale Staten- en waterschapsverkiezing [PS/WS] in maart 2023

Basis: stemmers die in een stemlokaal gestemd hebben (TK: n = 2.842; PS/WS: n = 3.017). De percentages voor PS/WS tellen niet op tot 100% omdat categorieën 'anders' en 'weet niet' niet zijn weergegeven.

⁶ Amsterdam, Beuningen, Den Haag, Eindhoven, Emmen, Groningen, Harderwijk, Helmond, Hilversum, Nieuwkoop, Nijmegen, Noordoostpolder, Purmerend, Rotterdam, Tilburg, Tynaarlo, Utrecht, Zoetermeer.

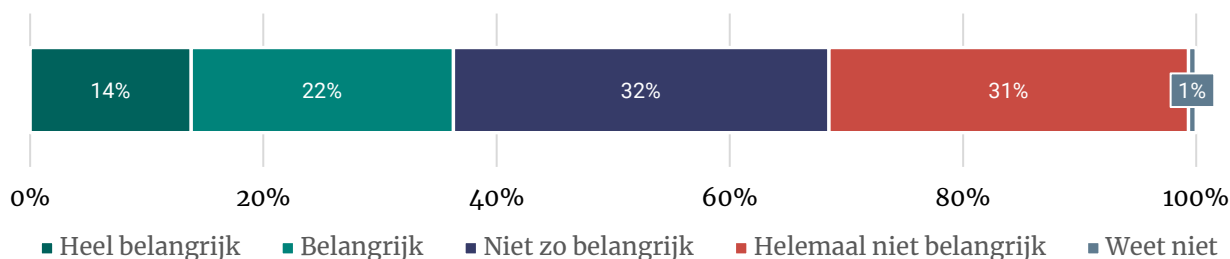
2.3 Toegankelijkheid

Voor een op drie zijn toegankelijkheid en extra ondersteuning extra belangrijk

Voor ruim een derde van de stemmers is het belangrijk (22%) of zelfs heel belangrijk (14%) dat stemlokalen makkelijk toegankelijk zijn of extra ondersteuning kunnen bieden. Voor 32 procent is dat niet zo belangrijk en 31 procent noemt het –voor henzelf– helemaal niet belangrijk.

Figuur 2.5 – Hoe belangrijk is het voor uzelf dat stemlokalen makkelijk toegankelijk zijn of extra ondersteuning kunnen bieden?

Basis: stemmers die in een stemlokaal gestemd hebben (n = 2.842)

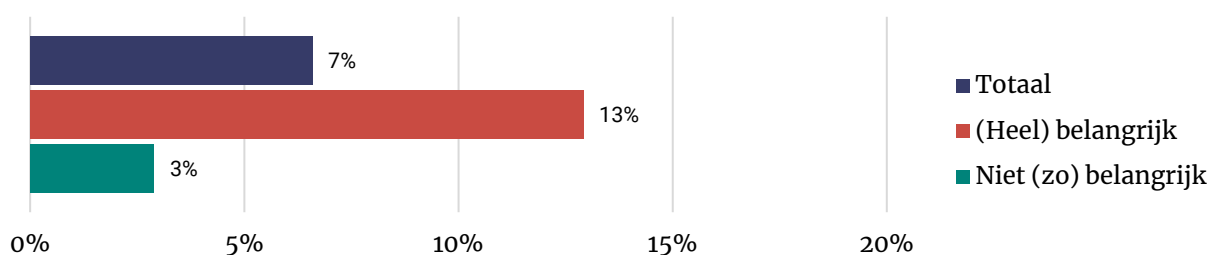

Stemmers voor wie toegankelijkheid extra belangrijk is gaan vaker vooraf controleren

Zeven procent van de stemmers heeft vooraf gecontroleerd of het stemlokaal toegankelijk was voor stemmers met een lichamelijke beperking. Stemmers voor wie het zelf (heel) belangrijk is dat stemlokalen makkelijk toegankelijk zijn, hebben dat vaker gedaan (13%) dan stemmers voor wie dat niet zo belangrijk is (3%).

Figuur 2.6 – Heeft u vooraf gecontroleerd of het stemlokaal toegankelijk was voor stemmers met een lichamelijke beperking? (% ja)

Basis: alle stemmers die in een stemlokaal gestemd hebben (n = 2.842), stemmers voor wie toegankelijkheid voor henzelf (heel) belangrijk is (n = 1.022), stemmers voor wie toegankelijkheid voor henzelf niet (heel) belangrijk is (n = 1.785).

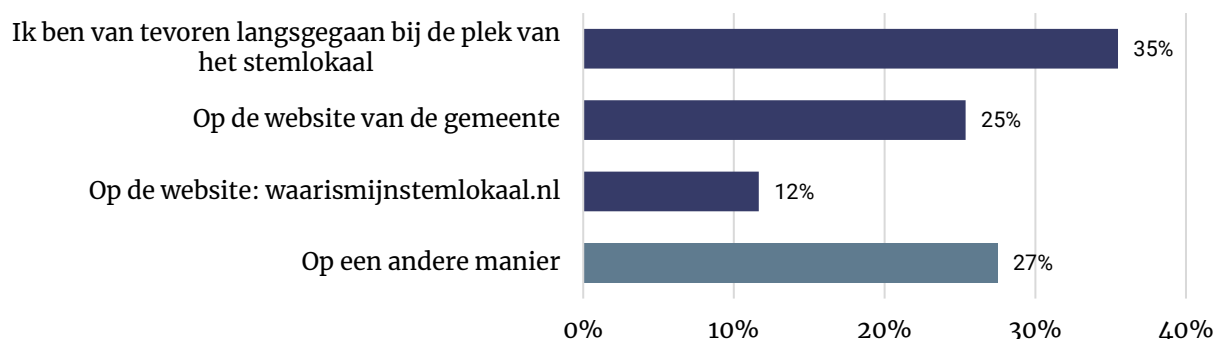

Controle meestal door zelf van tevoren langs te gaan

Degenen die de toegankelijkheid hebben gecontroleerd, deden dat in de meeste gevallen door van tevoren langs te gaan op de locatie van het stemlokaal (35%), via de website van de gemeente (25%) of op een andere manier (27%). Gevraagd op welke andere manier ze dat hebben gedaan, zeggen ze vaak dat ze al bekend zijn met de locatie waar het stemlokaal is gevestigd.

Figuur 2.7 – Waar heeft u dit gecontroleerd?

Basis: stemmers die vooraf gecontroleerd hebben of het stemlokaal toegankelijk was (n = 187).

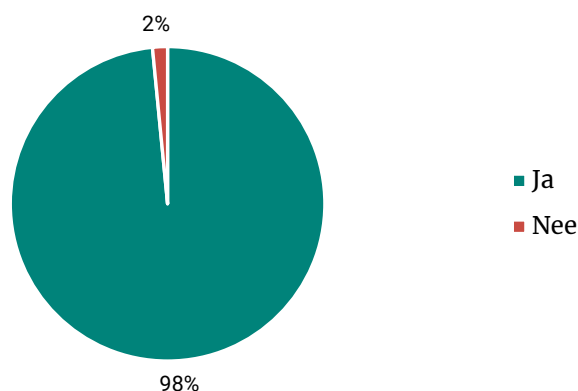

Meeste stemlokaalstemmers konden ingang gemakkelijk vinden

Vrijwel alle stemlokaalstemmers geven aan dat ze de ingang van het stemlokaal gemakkelijk konden vinden (98%). De stemmers die het stemlokaal *niet* gemakkelijk konden vinden, is om een toelichting gevraagd. Daaruit blijkt dat soms een andere ingang werd gebruikt dan normaal is voor die locatie en er geen aanwijsbordje geplaatst was.

Figuur 2.8 - Kon u de ingang van het stemlokaal gemakkelijk vinden?

Basis: stemmers die in een stemlokaal gestemd hebben (n = 2.842).

Enkele toelichtingen van stemmers die de ingang van stemlokaal niet gemakkelijk konden vinden:

“Stemlokaal was aan achterzijde van winkelcentrum. Aan voorzijde was geen bebording aanwezig. Veel mensen liepen dan ook te zoeken.”

“De ingang van de school is in een andere straat dan de ingang naar het stemlokaal. Bij de ingang van de school had ik graag een wegwijsbordje gezien”

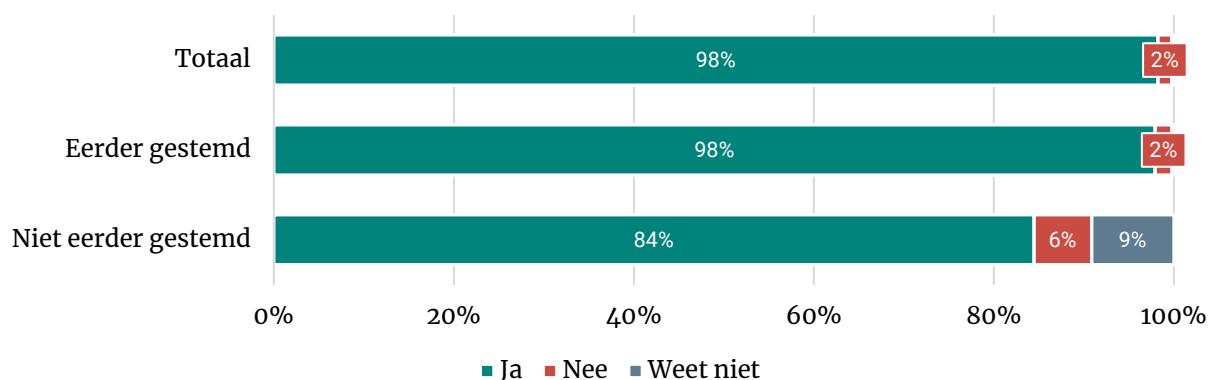
“Er stonden borden, maar waar je naar binnen moest stond alleen een bord dat vanaf de andere kant zichtbaar was. Omdat het een schoolgebouw betrof, wilde ik niet zomaar naar binnen lopen”

Merendeel van de ‘nieuwe’ stemmers was het duidelijk wat ze moesten doen

Voor vrijwel alle stemmers (98%) was het duidelijk wat ze moesten doen toen ze het stemlokaal binnen gingen. Stemmers die nog niet eerder hadden gestemd (‘nieuwe’ stemmers) vonden het meestal ook duidelijk. Al was het voor hen vaker onduidelijk (6%) dan voor degenen die al wel eerder naar de stembus gingen (2%)

Figuur 2.9 – Was het voor u duidelijk wat u moest doen toen u het stemlokaal binnen ging? (richting de tafel met stembureauleden, het stemhokje, de stembus en vervolgens de uitgang)

Basis: stemmers die in een stemlokaal gestemd hebben (n = 2.842), stemmers die eerder gestemd hebben (n = 2.918), stemmers die voor het eerst stemden (n = 94).

Problemen met toegankelijkheid stemlokalen: onduidelijke routes en obstakels

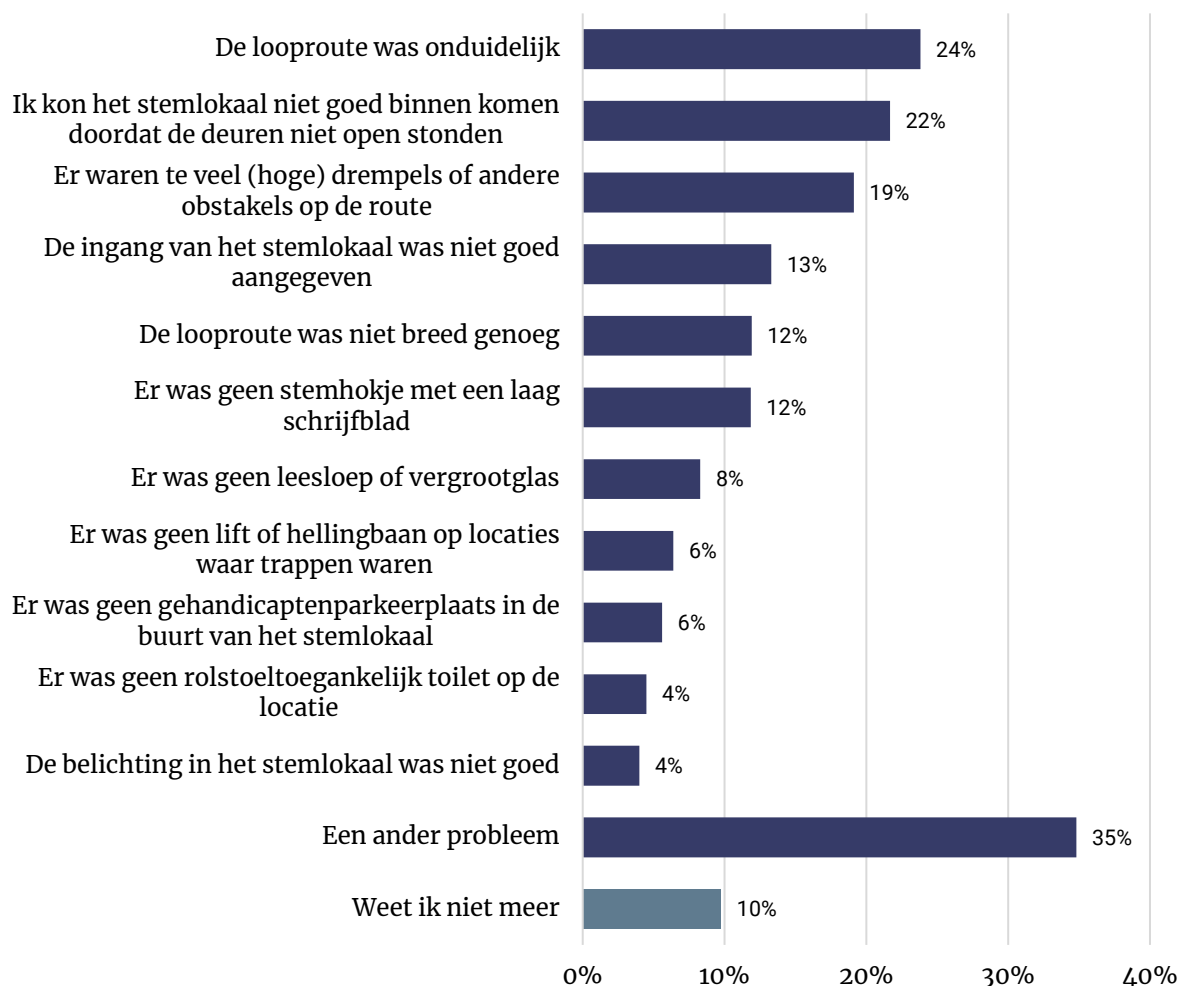
Stemmers die hun stem uitbrachten in het stemlokaal geven meestal aan dat ze geen problemen ervoeren met de toegankelijkheid van het stemlokaal (98%) of met het uitbrengen van hun stem (97%). Degenen die wel problemen ervoeren, noemden dat vrijwel altijd ‘kleine problemen’.

Degenen die problemen hebben ervaren met de toegankelijkheid van het stemlokaal, is gevraagd welke problemen dat waren (zie Figuur 2.10). Omdat het slechts 45 deelnemers betreft, zijn de uitkomsten indicatief.

De categorie ‘een ander probleem’ werd het vaakst gekozen. Zij vulden bijvoorbeeld in dat er problemen waren met de toegankelijkheid van een scootmobiel of rollator, met te kleine tafels of onvoldoende parkeerplaatsen. Daarnaast vinkte een substantieel deel aan dat de looproute onduidelijk was, dat de deuren niet open stonden of dat er sprake was van te veel (hoge) drempels of andere obstakels.

Figuur 2.10 – Welke problemen had u met de toegankelijkheid van het stemlokaal? Meerdere antwoorden mogelijk

Basis: stemmers die problemen ervoeren met de toegankelijkheid van het stemlokaal (n = 45).

Problemen met uitbrengen stem: stembiljet veel te groot formaat

De meeste stemmers die problemen hadden met uitbrengen van hun stem kozen niet voor een van de categorieën uit de vragenlijst, maar hadden een 'ander probleem' (85%).

Uit de toelichting daarop blijkt dat het merendeel van de problemen gaat over het stembiljet: het was volgens veel van hen te groot, waardoor het niet lukte het op te vouwen of de stembus te vol zat. Er wordt ook gezegd dat het stembiljet zo groot was dat hun stemgeheim mogelijk niet gewaarborgd was.

Figuur 2.11 – Welke problemen had u met het uitbrengen van uw stem? Meerdere antwoorden mogelijk
Basis: stemmers die problemen ervoeren met het uitbrengen van hun stem (n = 87).

Hieronder enkele citaten van respondenten:

“Stemformulier was zo belachelijk groot dat het niet op de balie paste en je je in allerlei bochten moest wringen om het een beetje onbeschadigd in te kunnen vullen. Niet op te vouwen, moeilijk in stembus te proppen, stembus al verschrikkelijk vol.”

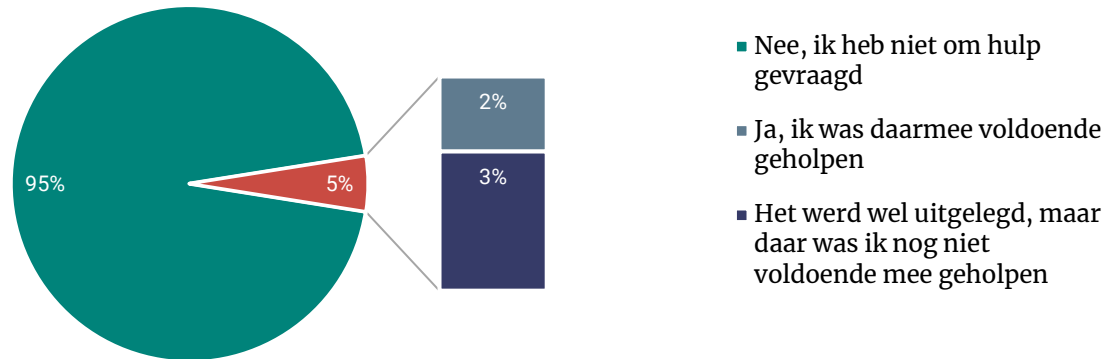
“Het stemformulier was anders dan hoe ik thuis ontvangen had. Het officiële had geen achterkant en was dus bijzonder/lastig breed.”

“De stembureauleden keken uit op de stemhokjes en dit voelde niet prettig, ze konden door het grote formulier zien waar op het formulier ik mijn stem zette.”

Bij problemen met het uitbrengen van stem vroeg vijf procent om hulp

Degenen die problemen ervoeren met het uitbrengen van hun stem vroegen we of ze uitleg hebben gevraagd over het stemmen. Een enkeling heeft dat gedaan (5%), zij waren daar soms wel en soms niet goed mee geholpen. Het is niet bekend waarom deze laatste groep de hulp niet adequaat vond.

Figuur 2.12 – Heeft u aan iemand van het stembureau gevraagd om meer uitleg te geven over het stemmen?
Basis: stemmers die problemen ervoeren met het uitbrengen van hun stem (n = 87).

3 Stemmen via een machtiging

Volgens de Kiesraad zijn 996.512 stemmen per volmacht uitgebracht. Dit is 7,4 procent van het totaal aantal kiesgerechtigden en 9,5 procent van het aantal stemmen.⁷ De eerstvolgende paragrafen gaan in op de houdingen en ervaringen van degenen die een volmacht ontvingen, de paragrafen erna op de houdingen en ervaringen van degenen die een volmacht afgaven.

3.1 Stemmen voor iemand anders

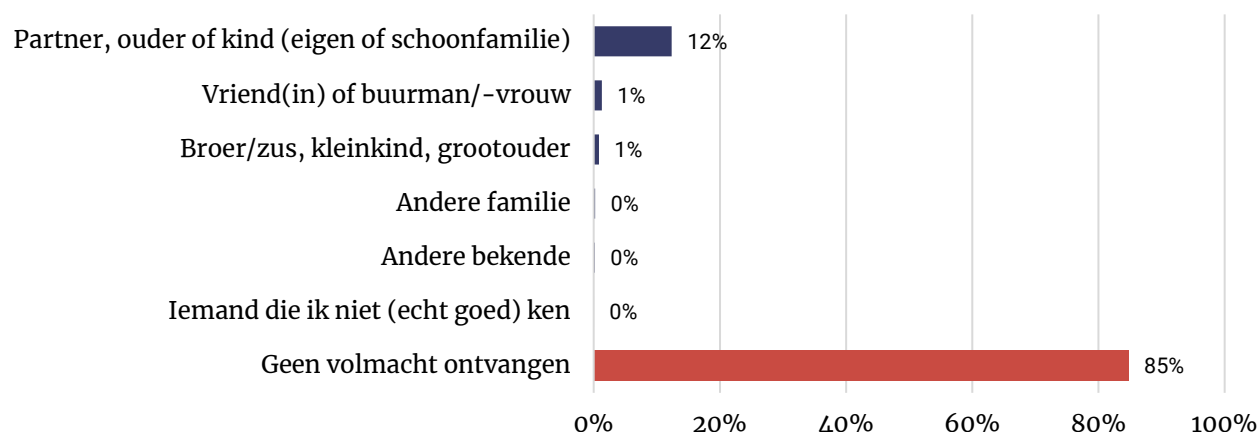
Meeste stemmers met machtiging krijgen machtiging van één persoon

In Nederland mogen stemmers voor maximaal twee anderen ook een stem uitbrengen.⁸ De meeste stemmers die een volmacht meekregen stemden voor één ander (88%).

De meeste volmachtstemmen werden uitgebracht voor een partner, kind of ouder (zie Figuur 3.1).

Figuur 3.1 – Voor wie heeft u met een volmacht gestemd? Bij twee volmachten meerdere antwoorden

Basis: stemmers die in een stemlokaal gestemd hebben (n = 2.842).

*In de figuur zijn de antwoordopties verkort weergegeven. Voor de volledige antwoordopties, zie de vragenlijst in bijlage B.

⁷ Zie: <https://www.kiesraad.nl/actueel/nieuws/2023/12/01/kiesraad-stelt-uitslag-tweede-kamerverkiezing-22-november-2023-vast>

⁸ Zie: <https://www.kiesraad.nl/verkiezingen/tweede-kamer/stemmen/volmacht>

Meest genoemde reden voor volmacht: afwezigheid op verkiezingsdag, tijdsgebrek en gemak

Stemmers die een volmacht van iemand anders ontvingen, kregen die volmacht – naar eigen zeggen – omdat de ander op de verkiezingsdag niet in de eigen gemeente was (24%), de ander dit makkelijk vond (23%) of omdat de ander geen tijd had om te gaan stemmen (23%). Zestien procent van de gemachtigden stemde voor een ander omdat zij dat bij een eerdere verkiezing ook al deden, 15 procent bracht een stem uit voor iemand met een beperking (waardoor deze persoon zelf niet kon stemmen) en bij 14 procent van de gemachtigden was de andere persoon ziek.

‘Andere redenen’ konden bijvoorbeeld zijn omdat iemand op de kinderen moet letten of mantelzorger is, of dat de andere persoon op leeftijd is – zo bleek uit de toelichting op dit antwoord.

Figuur 3.2 – Wat waren de belangrijkste redenen waarom u voor iemand anders ging stemmen? Meerdere antwoorden mogelijk

Basis: stemmers die een of meerdere volmacht(en) kregen (n = 422).

3.2 Iemand anders voor je laten stemmen

Reden om iemand te machtigen: niet aanwezig zijn en/of geen tijd

Deelnemers die een volmacht hebben afgegeven is gevraagd naar de redenen van machtiging. Een op de drie (34%) geeft aan op de verkiezingsdag niet in Nederland te zijn en een iets kleiner deel (28%) had zelf geen tijd. Dit bevestigt de uitkomsten uit de vorige paragraaf, waarin we degenen die gemachtigd waren, vroegen wat zij dachten dat de reden was.

Figuur 3.3 – U heeft iemand anders voor u laten stemmen door diegene een volmacht te geven. Wat waren voor u de belangrijkste redenen om dat te doen? Meerdere antwoorden mogelijk

Basis: stemmers die iemand hebben gemachtigd (n = 144).

* Volledige antwoordcategorie: 'Ik heb een (lichamelijke of mentale) beperking die het voor mij niet mogelijk maakt om zelf te gaan stemmen'

Als machtiging niet had gekund, waren vier op de tien alsnog zelf gaan stemmen

De meeste stemmers in dit onderzoek die een volmacht hebben afgegeven, zouden ‘waarschijnlijk’ (15%) of ‘zeker wel’ (44%) zijn gaan stemmen indien het niet mogelijk was geweest om iemand anders te machtigen. Ongeveer een kwart van de mensen zou dan zeker niet zijn gaan stemmen (24%).

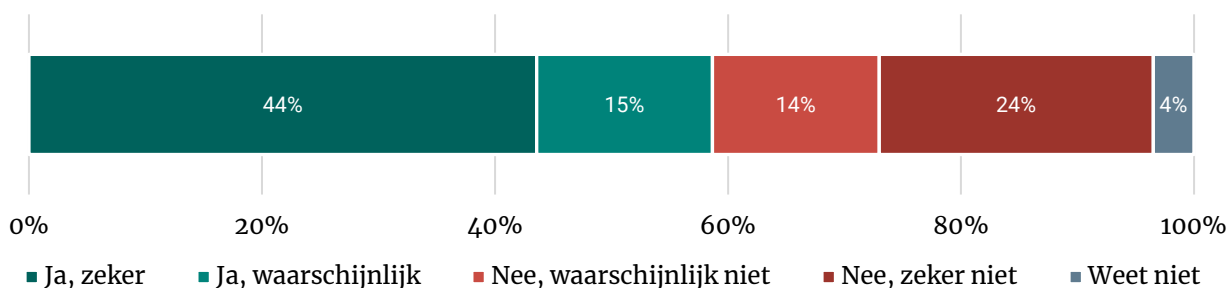
In gedragsonderzoek geldt doorgaans dat het aandeel dat iets ‘zeker’ wil gaan doen een betere indicator is van daadwerkelijk gedrag dan degenen die het ‘waarschijnlijk wel’ willen doen. Allerlei factoren kunnen de daadwerkelijke dag van stemmen bij een verkiezing nog beïnvloeden (bijv. het weer, drukte in privéleven of persoonlijke omstandigheden als ziekte).

In het gunstigste scenario zou alleen de 24 procent ‘zeker niet’ verzuimen om te stemmen (76% stemt); in het minst gunstige scenario zou alleen de ‘ja, zeker’ gaan stemmen (44% stemt). Met 7,4 procent huidige opkomst door volmachtstemmen is de inschatting dat de opkomst 2 tot 4 procentpunt lager zou zijn als machtigen niet mogelijk was geweest.

We vroegen vervolgens aan degenen die waarschijnlijk of zeker niet zouden gaan stemmen waarom niet. Daaruit volgt dat zij meestal niet hadden gestemd omdat ze in het buitenland waren of omdat ze ziek waren.

Figuur 3.4 – Wanneer het niet mogelijk zou zijn geweest om iemand anders voor u te laten stemmen, was u dan zelf gaan stemmen?

Basis: stemmers die stemden via een machtiging (n = 144).

Verlagen aantal toegestane volmachten

Wat zou er gebeuren met de opkomst als het aantal toegestane volmachten van twee naar één wordt verlaagd? Een kiezer die nu iemand machtigde die in totaal twee volmachten krijgt, zou in dat geval drie opties hebben: toch zelf stemmen, niet stemmen of iemand anders machtigen die nog geen andere volmacht heeft gekregen. In het ongunstigste scenario machtigen al deze niemand anders en gaat 56 procent van hen ook niet toch zelf stemmen (gegeven dat 44% zegt ‘zeker wel’ te stemmen als machtigen niet mogelijk was geweest, zie Figuur 3.4). In dit scenario zou de opkomst circa 0,4 procentpunt lager kunnen uitvallen.

3.3 Manieren van machtigen

Volmacht vrijwel altijd afgegeven door informatie op stempas in te vullen

Verreweg de meeste machtigingen worden afgegeven door de informatie op de achterkant van de stempas in te vullen (94% van de volmachten).

Figuur 3.5 – Op welke manier heeft u een volmacht afgegeven?

Basis: stemmers die stemden via een machtiging (n = 144).

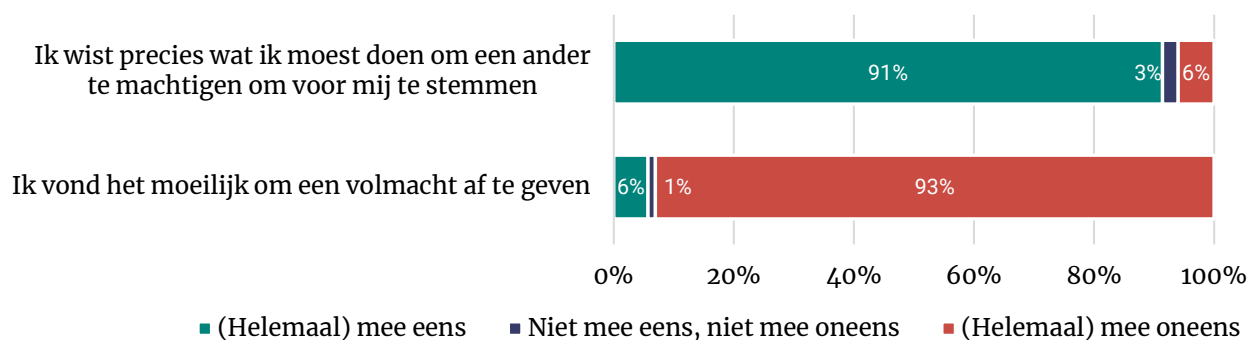

Negen op tien stemmers die volmacht afgaven wisten wat te doen

De meesten stemmers die een volmacht afgaven (91%) wisten wat ze moesten doen om een ander te machtigen. Zes procent van hen vond het moeilijk om een volmacht af te geven (93% vond dat niet).

Figuur 3.6 – In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

Basis: stemmers die stemden via een machtiging (n = 144).

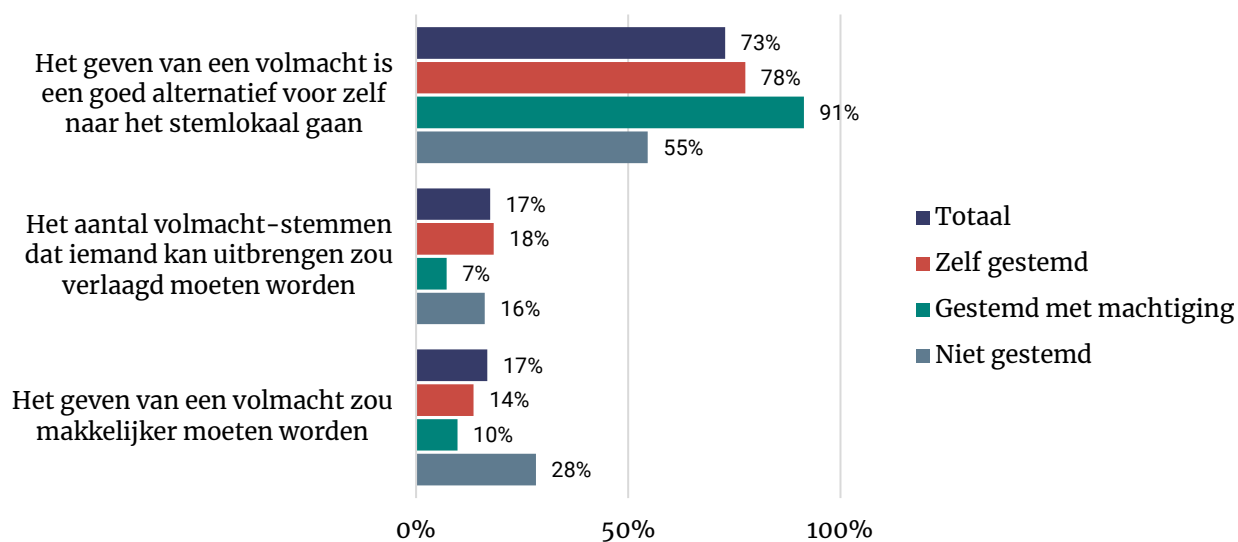
Niet-stemmers vinden volmacht minder vaak een goed alternatief

De meeste kiesgerechtigden vinden het geven van een volmacht een goed alternatief voor zelf naar het stemlokaal gaan (73%). Volgens 17 procent zou het aantal volmacht-stemmen dat iemand kan uitbrengen verlaagd moeten worden en even zo groot deel vindt dat het geven van een volmacht makkelijker zou moeten worden.

De meeste stemmers die zelf een volmacht hebben afgegeven vinden dat een goed alternatief voor zelf naar het stemlokaal gaan (91%). Niet-stemmers vinden het minder vaak een goed alternatief (55%). Ongeveer een kwart van de niet-stemmers vindt dat het geven van een volmacht makkelijker moet worden.

Figuur 3.7 – In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen? (% eens of helemaal eens)

Basis: kiesgerechtigden die niet iemand anders hebben gemachtigd (n = 3.230), zelf gestemd in stemlokaal (n = 2.843), gestemd met machtiging (n = 144) en niet gestemd (n = 267).

4 Niet stemmen

Op 22 november was de opkomst 77,7 procent, wat betekent dat circa 23 procent van de kiesgerechtigden niet ging stemmen. Dit hoofdstuk gaat over niet-stemmers en de redenen dat zij niet naar de stembus gingen.⁹

4.1 Redenen om niet te stemmen

Gebrek aan vertrouwen meest genoemde reden om niet te stemmen

Een kwart van de niet-stemmers in dit onderzoek (25%) zegt thuis te zijn gebleven vanwege een gebrek aan vertrouwen in de politiek. De redenen ‘ik kon geen keuze maken op wie ik moest stemmen’ en ‘ik heb geen interesse in de politiek’ (beide 19%) werden daarna het meest aangevinkt. Circa één op tien ging niet stemmen vanwege tijdsgebrek (12%), vakantie (11%) of uit principe (10%).

Figuur 4.1 – U heeft niet gestemd voor de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november. Wat waren daarvoor de belangrijkste redenen? Meerdere antwoorden mogelijk.*

Basis: niet-stemmers (n = 267).

*In de figuur zijn de antwoordopties verkort weergegeven. Voor de volledige antwoordopties, zie de vragenlijst in bijlage B.

⁹ Enige voorzichtigheid is geboden bij de interpretatie van de uitkomsten, omdat binnen deze groep niet-stemmers geen weging naar leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en regio toegepast kon worden.

Bij de verkiezingen van afgelopen jaren was een gebrek aan vertrouwen in de politiek eveneens de meest genoemde reden om niet naar de stembus te gaan (namelijk bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2021, gemeenteraadsverkiezingen in 2022 en Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen in 2023). Redenen als een gebrek aan interesse en tijd en het moeilijk kunnen maken van een keuze stonden destijds bovenaan.

Er zijn ook verschillen. Een gebrek aan vertrouwen in de politiek wordt nu vaker genoemd (25%) dan in 2021 (18%). Dat geldt ook voor de reden dat men ‘geen keuze kon maken’ (2021: 10%, nu: 19%) – hoewel dit bij de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen van afgelopen maart nóg vaker werd gekozen (26%).

Tabel 4.1 – Top 4 meest gekozen redenen om niet te gaan stemmen bij de afgelopen verkiezingen

Basis: niet-stemmers (n = 267). Getoond in figuur: alleen vier meest gekozen redenen.

Top	TK21	GR22	PS/WS23	TK23
1	Geen vertrouwen in de politiek (18%)	Geen vertrouwen in de politiek (22%)	Geen vertrouwen in de politiek (27%)	Geen vertrouwen in de politiek (25%)
2	Geen interesse (14%)	Geen interesse (17%)	Kon geen keuze maken (26%)	Kon geen keuze maken (19%)
3	Kon geen keuze maken (10%)	Kon geen keuze maken (15%)	Geen interesse (16%)	Geen interesse (19%)
4	Stem uit principe niet (10%)	Geen tijd (10%)	Geen tijd (16%)	Geen tijd (12%)

Twaalf procent van de respondenten gaf aan een ‘andere reden’ te hebben om niet te stemmen. Deze redenen zijn uiteenlopend, maar meermaals komt terug dat men om praktische redenen niet aanwezig waren in hun eigen gemeente (bijvoorbeeld werk, verhuizing, onverwachte reis) en niet (op tijd) een volmacht of stemmerspas hadden geregeld. Enkele anderen vonden bij geen enkele partij aansluiting, vonden zichzelf onvoldoende geïnformeerd of stemden niet vanwege hun geloofsovertuiging.

“Ik studeer op een ander adres en ben mijn stempas vergeten mee te nemen naar dat adres. Mijn ouders hebben niet gestemd en dus niet voor mij gestemd.”

“Had geen stemmerspas aangevraagd om in een andere gemeente te kunnen stemmen.”

“Ik ben het niet ECHT eens met welke partij dan ook.”

Degenen die dit keer uit tijdsgebrek niet gingen stemmen, is gevraagd of zij wel waren gaan stemmen als dit niet alleen op woensdag, maar ook op maandag en dinsdag mogelijk was geweest. Een meerderheid van hen geeft aan dan wel te gaan stemmen. Vanwege het kleine aantal respondenten (n = 33) moeten deze uitkomsten als indicatief worden beschouwd.

Praktisch opgeleiden gaan vaker niet stemmen omdat ze geen interesse hebben in politiek

Praktisch opgeleiden gingen beduidend vaker dan theoretisch opgeleiden niet stemmen vanwege een gebrek aan interesse in de politiek (22% vs. 11%). Theoretisch opgeleiden waren juist relatief vaak op vakantie of reis. Dat geldt ook voor mannen vergeleken met vrouwen. Ook zeggen mannen vaker niet te stemmen uit principe of omdat ze geloven ‘dat het wel goed komt’.

Tabel 4.2 – Redenen om niet te stemmen, naar geslacht en opleiding

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: niet-stemmers (n = 267).

Blauw = significant hoger dan andere categorie(ën).

Reden	Totaal	Man	Vrouw	Geen startkw.	Praktisch	Theoretisch
Geen vertrouwen	25%	24%	26%	28%	29%	22%
Kon geen keuze maken	19%	19%	19%	19%	17%	16%
Geen interesse	19%	18%	19%	19%	22%	11%
Geen tijd	12%	12%	13%	7%	12%	11%
Op vakantie of reis	11%	18%	7%	5%	11%	26%
Stem uit principe niet	10%	13%	8%	8%	14%	11%
Stem uit gewoonte niet	7%	6%	7%	6%	6%	6%
Geloof dat het wel goed komt	6%	9%	4%	4%	5%	6%
Vond stemmen niet zo belangrijk	5%	5%	5%	2%	5%	6%
Ziek	5%	3%	5%	8%	4%	8%
Stempas kwijt	4%	6%	4%	5%	4%	7%
Uitslag staat toch vast	4%	4%	5%	0%	7%	6%
Wist niet of vergeten	2%	1%	3%	0%	4%	0%
Te druk bij stemlokaal	1%	2%	1%	1%	2%	0%
Niet mogelijk door beperking	1%	0%	2%	0%	3%	0%
Geen vervoer	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Andere reden	12%	12%	12%	8%	12%	19%
Weet niet of geen mening	6%	5%	7%	6%	4%	2%
Wil ik liever niet zeggen	3%	0%	5%	4%	2%	0%

Ook naar leeftijd zien we enkele verschillen, maar vanwege het kleine aantal waarnemingen voor de categorieën 34-49 jaar en 65+ (n < 50) moeten deze uitkomsten als indicatief worden beschouwd. We zien dat een gebrek aan vertrouwen in de politiek vaker een rol speelt voor oudere Nederlanders: boven de 50 jaar kiest ruim één op drie niet-stemmers deze reden, onder de 50 jaar geldt dat voor circa één op vijf. Jongeren zeggen juist relatief vaak dat zij geen tijd hadden om te gaan stemmen (15%, gemiddeld 12%).

4.2 Redenen om niet te machtigen

'Niet aan gedacht' en niet willen stemmen redenen om niet te machtigen

Niet-stemmers hadden iemand anders een volmacht kunnen geven om voor hen te stemmen. Gevraagd waarom zij niet van die mogelijkheid gebruik hebben gemaakt geeft circa één op vijf niet-stemmers aan dat zij daar simpelweg niet aan gedacht hebben (20%) of dat zij 'nooit stemmen, ook niet met machtiging' (18%).

Figuur 4.2 – U had iemand anders een volmacht kunnen geven om voor u te stemmen. Wat waren voor u de belangrijkste redenen dat u niet van die mogelijkheid gebruik heeft gemaakt? Meerdere antwoorden mogelijk.

Basis: niet-stemmers (n = 267).

Ongeveer één op tien had een 'andere reden' om niet te machtigen. Sommigen van hen waren verhinderd omdat ze hun stempas niet (meer) hadden of omdat zij zelf in het buitenland zaten, waardoor ze het machtigen niet in gang konden zetten. Anderen zeggen dat zij te laat waren om het te regelen.

“Diegene had geen tijd en energie meer om voor mij te stemmen.”

“Ik kon dat niet omdat ze dan een handtekening van mij nodig hadden en ik voor langere tijd in het buitenland zat.”

“Ik dacht dat ik het ging halen maar werk liep een aantal uur uit.”

Vooral voor jongere Nederlanders (tot 34 jaar) geldt dat zij niemand hebben gemachtigd omdat ze niet wisten dat dat kon (10%), onder 65-plussers geeft vrijwel niemand dit aan. Ouderen zeggen juist vaker dan gemiddeld dat zij 'deze keer niet wilden stemmen, ook niet met een machtiging' (50-64 jaar: 20%, 65+: 22%, gemiddeld: 14%).

5 Bijwonen van stemmentelling

5.1 Kijken bij het tellen

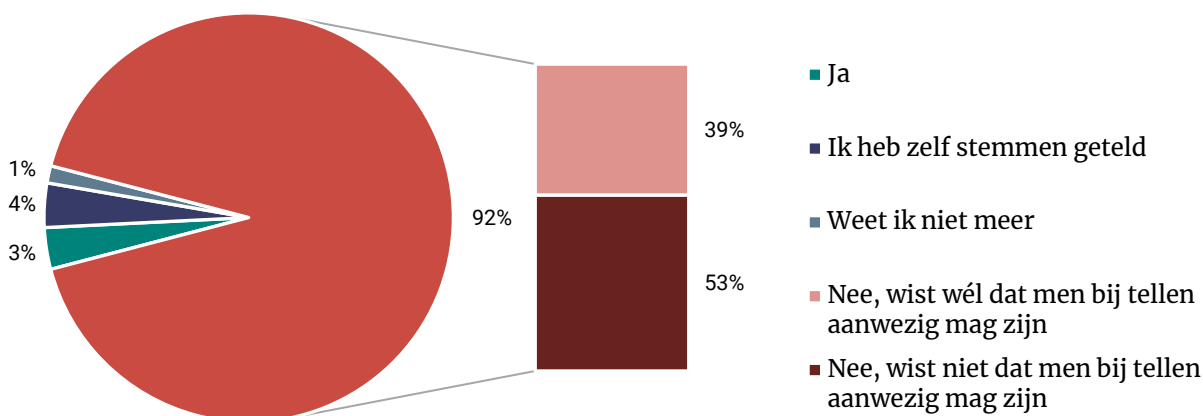
Helft van kiesgerechtigden niet op de hoogte dat ze de stemmentelling kunnen bijwonen

Als de stemming is gesloten, beginnen stembureauleden met het tellen van de stemmen. Burgers mogen naar dit tellen van de stemmen komen kijken. De meeste Nederlanders gingen niet kijken naar het tellen van de stemmen (92%), 3 procent deed dat wel. Er waren ook deelnemers die zelf stemmen hebben geteld (4%).

Degenen die niet zijn gaan kijken is gevraagd of zij wel wisten dat zij bij het tellen aanwezig mochten zijn. De meesten van hen wisten dat niet. In totaal was de helft van de kiesgerechtigden (53%) niet op de hoogte dat ze konden gaan kijken naar het tellen van de stemmen. Circa vier op tien wisten dit wel.

Figuur 5.1 – Bent u gaan kijken naar het tellen van de stemmen?* Wist u dat u bij het tellen van de stemmen aanwezig mag zijn?

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.230).

*Toelichting: 'Hiermee bedoelen we de locatie waar de stemformulieren worden geteld, zoals een stembureau'

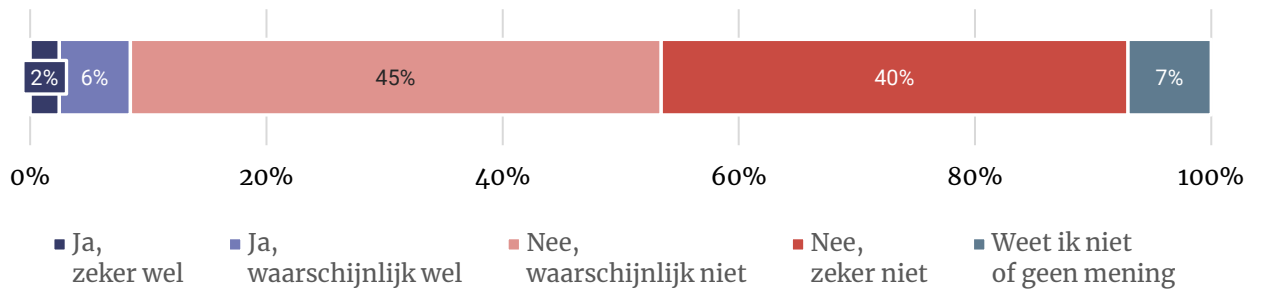

Nederlanders die al eerder bij een andere verkiezing hadden gestemd, wisten beduidend vaker dat zij bij het tellen van de stemmen mochten zijn (45%) dan degenen die nog niet eerder stemden (19%).

Circa één op twaalf kiesgerechtigden zegt bij de volgende verkiezingen wel te willen gaan kijken bij het stemmen tellen: 2 procent zou dat 'zeker wel' doen, 6 procent 'waarschijnlijk wel'. De overgrote meerderheid (85%) is dit niet van plan.

Figuur 5.2 – Zou u bij een volgende verkiezing gaan kijken bij het tellen van de stemmen?

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.230).

6 Houdingen over verkiezingen

Het laatste hoofdstuk gaat over de houdingen van *alle* kiesgerechtigden ten opzichte van een aantal aspecten van verkiezingen: de mogelijkheid van vervroegd stemmen, de frequentie van verkiezingen en de Europese verkiezingen in juni 2024.

6.1 Vervroegd stemmen

Twee op drie kiesgerechtigden hebben vervroegd stemmen niet gemist

De kiesgerechtigden kregen de volgende tekst voorgelegd met de vraag hun mening te geven over twee stellingen.

Verkiezingen in Nederland worden normaal gesproken op woensdag gehouden. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2021 en de Gemeenteraadsverkiezingen in 2022 was het vanwege corona mogelijk om ook op maandag of dinsdag in het stemlokaal te stemmen.

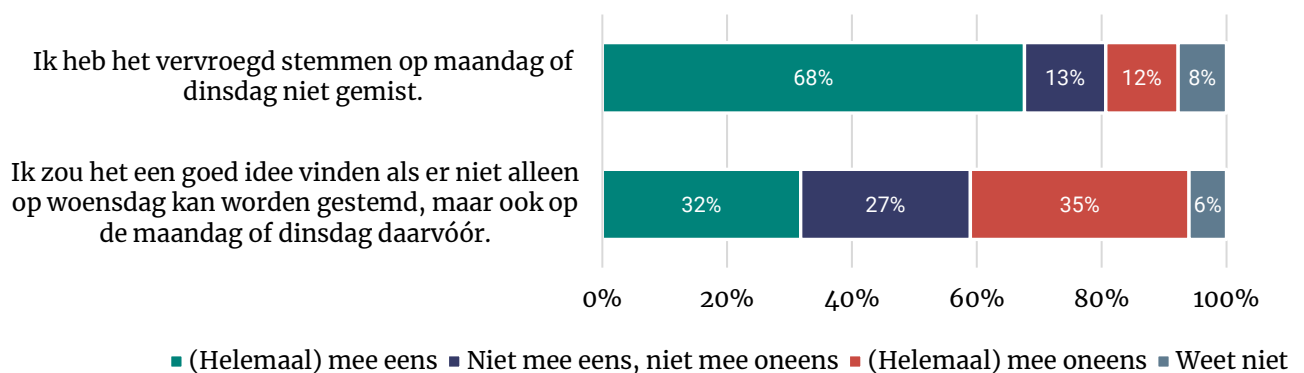
Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2023 was het niet mogelijk om op maandag of dinsdag te stemmen. Er kon dus alleen op woensdag worden gestemd.

Twee op de drie geven aan het vervroegd stemmen niet gemist te hebben (68%); 12 procent is het hiermee oneens. Een op drie (32%) is het (helemaal) eens met de stelling 'ik zou het goed vinden als er niet alleen op woensdag kan worden gestemd, maar ook op de maandag of dinsdag daarvóór'. Een vergelijkbaar (35%) is het met deze stelling oneens.

De steun voor vervroegd stemmen is lager dan direct na afloop van de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen in maart 2023. Toen vond 46 procent van de kiesgerechtigden het een goed idee dat er ook op de maandag of dinsdag gestemd kon worden.

Figuur 6.1 – Bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.253).

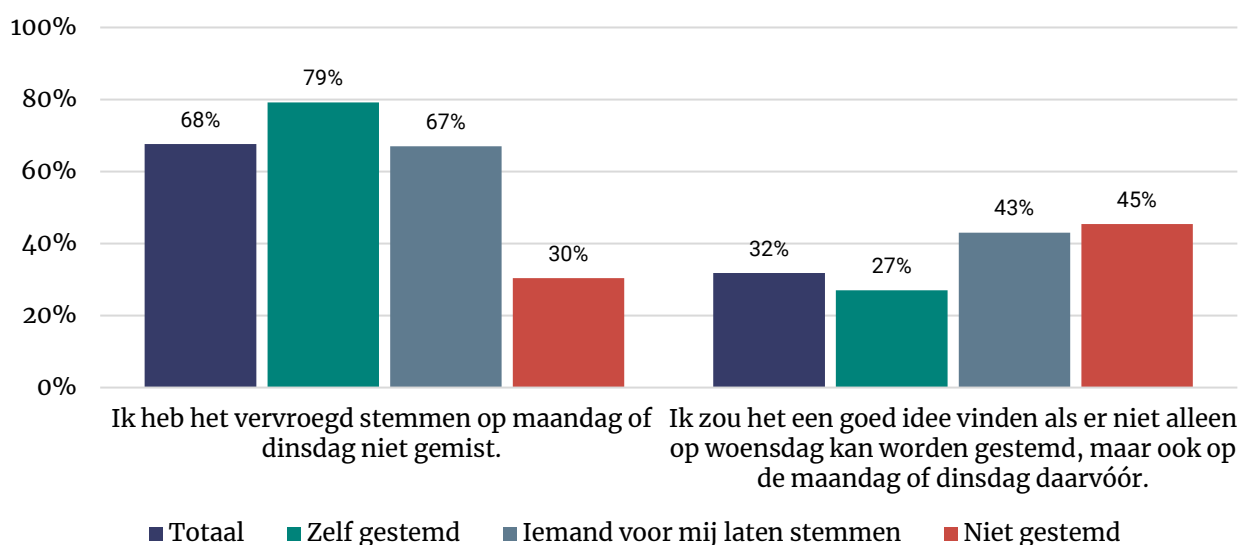
Vervroegd stemmen vaker gemist door niet-stemmers dan door stemmers (zelf of via volmacht)
 Hieronder zijn de percentages '(helemaal) mee eens' op de vragen hierboven gepresenteerd voor drie groepen stemmers.

Stemlokaalstemmers misten het vervroegd stemmen meestal niet (79%). Niet-stemmers geven het minst vaak aan het vervroegd stemmen niet gemist te hebben (30% 'eens') en geven relatief vaak aan dit niet te weten (26%; niet weergegeven in figuur).

Degenen die iemand hebben laten machtigen (43% 'eens') en niet-stemmers (45% 'eens') zijn relatief vaak voorstander van de invoering van vervroegd stemdagen.

Figuur 6.2 – Bent u het eens of oneens met de volgende stellingen? (% (helemaal) eens)

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.253), stemmers die in een stemlokaal hebben gestemd (n = 2.842), stemmers die iemand gemachtigd hebben (n = 144) en stemmers die niet hebben gestemd (n = 267).
 Getoond in figuur: alleen percentage (helemaal) mee eens.

Ouderen en theoretisch opgeleiden geven vaker aan het vervroegd stemmen niet te missen dan andere leeftijds- en opleidingsgroepen.

Tabel 6.1 – Percentage 'eens' bij stellingen over vervroegd stemmen, naar leeftijd, opleiding en geslacht

Blauw = significant hoger dan andere categorie(ën). Getoond in tabel: alleen percentage (helemaal) eens.

Vervroegd stemmen...	Totaal	18-34	35-49	50-64	65+	Geen start-kwalificatie	Praktisch	Theoretisch	Man	Vrouw
...niet gemist (% eens)	68%	46%	67%	70%	76%	69%	67%	75%	70%	66%
...goed idee (% eens)	32%	47%	38%	33%	23%	28%	32%	32%	31%	32%

Indien mogelijk bij volgende verkiezing zou een op tien 'zeker' vervroegd stemmen

Drie op de tien kiesgerechtigden zeggen 'waarschijnlijk' (21%) of 'zeker wel' (9%) gebruik te maken van vervroegd stemmen als dat bij een volgende verkiezing zou kunnen. Ruim de helft zegt dat 'waarschijnlijk' (37%) of 'zeker' niet (16%) te gaan doen. Zeventien procent geeft aan dat (nog) niet te weten.

Hier geldt, zoals eerder vermeldt, dat de antwoordoptie 'zeker' de beste voorspeller is van het uiteindelijke gedrag.

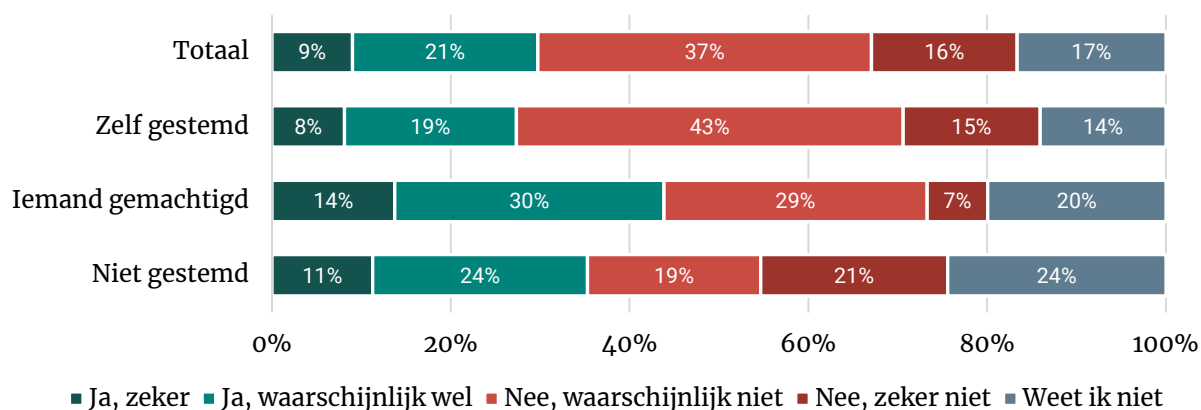
Een op tien niet-stemmers zou -indien mogelijk- 'zeker' vervroegd gaan stemmen

We hebben in de volgende figuur de uitkomsten weergegeven naar stemmersgroep. Zo kunnen we zien in hoeverre vervroegd stemmen een effect zou kunnen hebben op de stemopkomst.

Van de niet-stemmers zou 11 procent 'zeker wel' gebruik willen maken van de mogelijkheid vervroegd te stemmen, terwijl 21 procent dat 'zeker niet' zou doen. Als alle niet-stemmers die zeggen 'zeker' of 'waarschijnlijk' wel vervroegd te stemmen dat ook zouden doen, zou de opkomst circa 2 tot 8 procentpunten hoger kunnen zijn. Onder stemmers die iemand hebben gemachtigd lijkt de animo voor vervroegd stemmen het grootst: 14 procent zou hier naar eigen zeggen 'zeker wel' gebruik van maken.

Figuur 6.3 - Als u bij een volgende verkiezing één of twee dagen voor de verkiezingsdag zou kunnen stemmen, zou u daar dan gebruik van maken?

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.253), stemmers die in een stemlokaal hebben gestemd (n = 2.842), stemmers die iemand gemachtigd hebben (n = 144) en niet-stemmers (n = 267).

6.2 Frequentie van verkiezingen

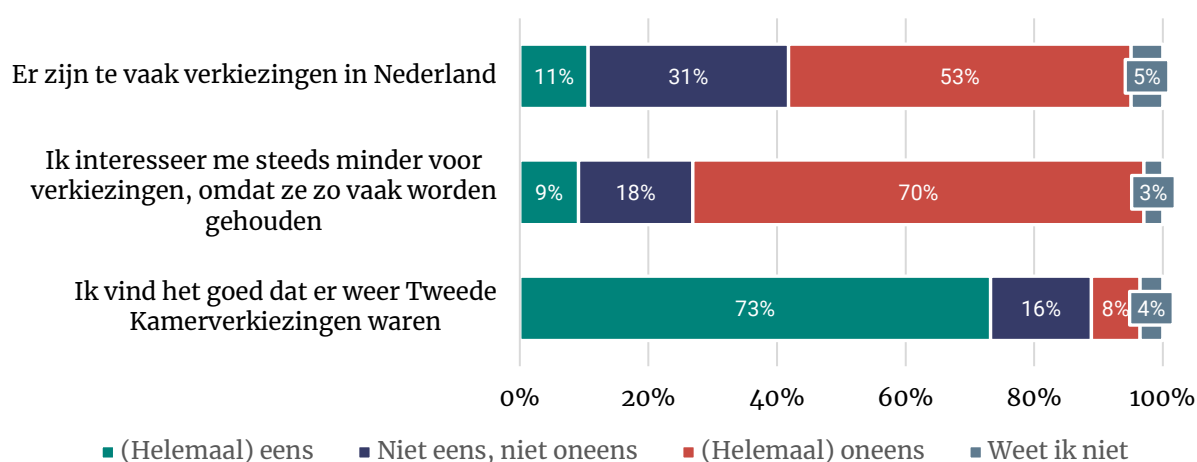
Eén op tien ervaart 'verkiezingsmoeheid'

Bij de meeste Nederlanders is geen sprake van 'verkiezingsmoeheid', waarbij men negatiever of minder geïnteresseerd tegenover verkiezingen staat vanwege de hoge frequentie waarmee deze georganiseerd worden. De meesten zijn het *oneens* met de stellingen 'er zijn te vaak verkiezingen in Nederland' (53%) en 'ik interesseer me steeds minder voor verkiezingen, omdat ze zo vaak worden gehouden' (70%). Bovendien vindt bijna driekwart (73%) het goed dat er weer Tweede Kamerverkiezingen waren.

Nederlanders die vinden dat er te vaak verkiezingen zijn, zeggen in vier op de tien gevallen (39%) ook dat zij zich daarom minder voor verkiezingen interesseren. Dat is duidelijk vaker dan gemiddeld (9%). Zij vinden het daarnaast minder vaak (55%) dan gemiddeld (73%) 'goed dat er weer Tweede Kamerverkiezingen waren'.

Figuur 6.4 – Bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.230).

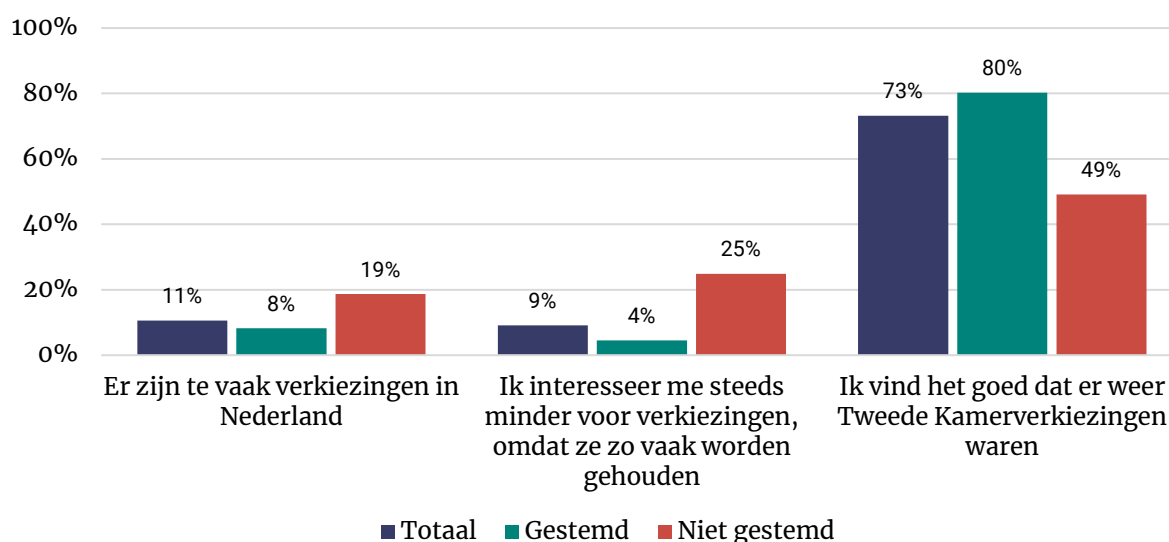
Niet-stemmers vaker 'verkiezingsmoe' dan stemmers

Jongere Nederlanders tot 34 jaar verliezen wat vaker hun interesse in verkiezingen vanwege de verkiezingsfrequentie (13%) dan andere leeftijdsgroepen (gem. 9%). Ook geldt: hoe ouder, hoe vaker men het goed vindt dat er weer verkiezingen waren (18-24 jaar: 70%, 65+: 79%).

De grootste verschillen zien we echter tussen stemmers en niet-stemmers. Niet-stemmers vinden circa twee keer zo vaak als stemmers dat er te vaak verkiezingen zijn, interesseren zich er daarom minder voor en vinden het minder vaak 'goed dat er weer Tweede Kamerverkiezingen waren'.

Figuur 6.5 – Stellingen over de frequentie van verkiezingen, naar wel/niet stemmen

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.230). Getoond in figuur: alleen percentage (helemaal) eens.

6.3 Aanstaande Europese Parlementsverkiezingen

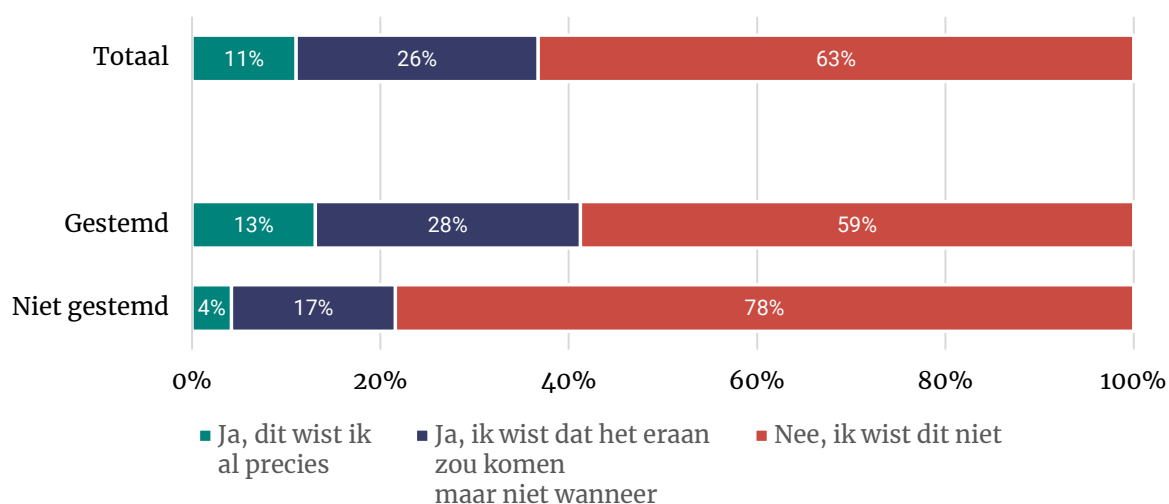
Twee derde nog niet bekend met aanstaande Europese verkiezingen

Op donderdag 6 juni 2024 worden in Nederland verkiezingen gehouden voor het Europees Parlement. Eind november 2023 was bijna twee derde van de kiesgerechtigden (63%) hiervan nog niet op de hoogte. Een op tien wist dat al wel en een kwart wist wel dat ze eraan komen maar wist niet precies wanneer.

Degenen die nu niet voor de Tweede Kamer gingen stemmen, zijn vaker niet op de hoogte van de Europese Parlementsverkiezingen (78%) dan degenen die wel gingen stemmen (59% niet op de hoogte).

Figuur 6.6 – In juni 2024 worden er in alle EU-landen verkiezingen gehouden voor het Europees Parlement. Ook in Nederland. Wist u dit al voordat u deze vragenlijst invulde?

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.230).

De verschillen naar opkomst zijn het grootst, maar we zien ook dat Nederlanders zonder startkwalificatie (66%) en praktisch opgeleiden (65%) vaker aangeven niet te weten dat de Europese verkiezingen eraan komen dan theoretisch opgeleiden (56%). Dat geldt ook voor vrouwen (71%) vergeleken met mannen (55%). Vooral 65-plussers wisten vaak wel dat er verkiezingen komen (49% weet het wel), onder andere leeftijdsgroepen ligt dit aandeel lager (34 tot 35%).

Helpt Nederlanders van plan voor Europees Parlement te stemmen

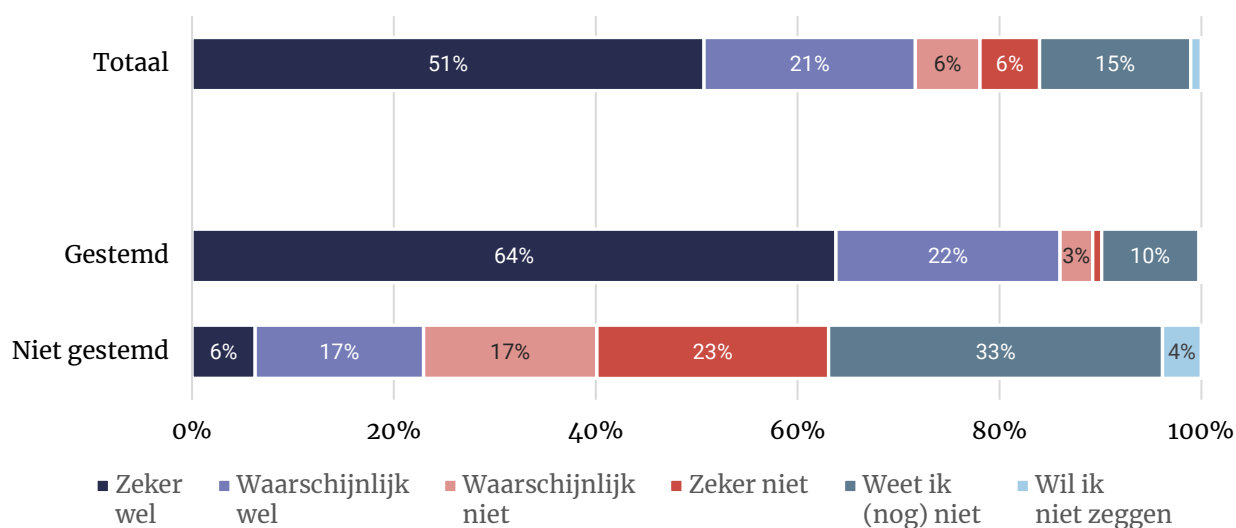
Eind november 2023 zei de helft van de Nederlanders (51%) ‘zeker wel’ van plan te zijn om te gaan stemmen bij de aankomende Europese verkiezingen. Dat is meer dan de opkomst van 41,8 procent bij de vorige Europese verkiezingen in 2019. In gedragsonderzoek geldt doorgaans dat het aandeel dat iets ‘zeker’ wil gaan doen een betere indicator is van daadwerkelijk gedrag dan degenen die het ‘waarschijnlijk wel’ willen doen. In dit geval zegt 21 procent ‘waarschijnlijk’ te willen stemmen. Twaalf procent zegt zeker of waarschijnlijk niet te gaan stemmen.

Hierbij plaatsen we wel de kanttekening dat een intentie om te stemmen niet betekent dat men dit ook doet. Zo kan men de intentie hebben om te stemmen, maar door omstandigheden niet hiertoe in staat zijn (bijvoorbeeld door ziekte). Allerlei factoren kunnen de daadwerkelijke opkomst in juni nog beïnvloeden.

Degenen die bij deze Tweede Kamerverkiezingen stemden, zeggen beduidend vaker dan niet-stemmers te gaan stemmen voor het Europees Parlement (64% ‘zeker wel’), van wie slechts 6 procent zegt dan ‘zeker wel’ te gaan stemmen.

Figuur 6.7 – Bent u van plan te gaan stemmen voor het Europees Parlement?

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.230).

A Doelgroepbeschrijvingen

De doelgroep van dit onderzoek bestaat uit kiesgerechtigden bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2023. Niet-kiesgerechtigde personen behoorden niet tot de doelgroep van dit onderzoek.

Binnen de groep kiesgerechtigden onderscheiden we in dit onderzoek verschillende doelgroepen. Ze zijn samengevat in de onderstaande tabel (zie ook Hoofstuk 1). In deze bijlage staat hoe de verschillende groepen in de gewogen steekproef van dit onderzoek vertegenwoordigd zijn.

Tabel 6.2 – Groepen in het onderzoek

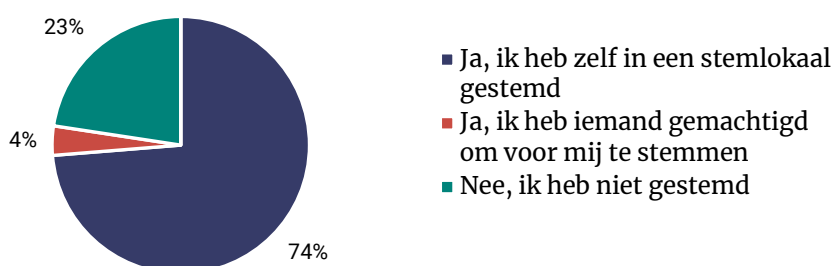
Groep	Omschrijving
Kiesgerechtigden	Alle Nederlanders die voor de Tweede Kamerverkiezingen mogen stemmen
Stemlokaal-stemmers	Stemmers die zelf in het stemlokaal hebben gestemd
Stemmers die iemand machtigden	Stemmers die met een volmacht een ander gemachtigd hebben om voor hen te stemmen
Niet-stemmers	Stemmers die niet hebben gestemd
'Nieuwe' stemmers	Stemmers die voor het eerst hebben gestemd

A.1 Wijze van stemmen

In dit onderzoek stemde 74 procent van de kiesgerechtigden zelf in het stemlokaal. Vier procent van de deelnemers heeft iemand anders gemachtigd om voor hen te stemmen. De resterende 23 procent heeft niet gestemd.

Figuur 6.8 – Heeft u (of heeft iemand voor u) gestemd bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2023?

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.230).

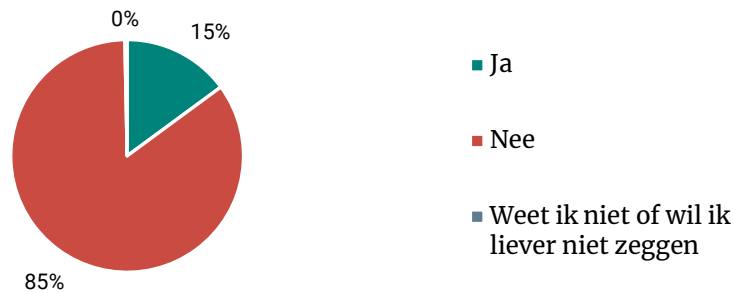
Tabel 6.3 – Wijze van stemmen voor de Tweede Kamerverkiezingen, naar leeftijd, opleiding en geslacht.
Blauw = significant hoger dan gemiddeld.

Stemwijze	Totaal	18-34	35-49	50-64	65> jr	Geen start-kwalificatie	Praktisch	Theoretisch	Man	Vrouw
Zelf	74%	59%	73%	81%	87%	75%	75%	84%	79%	69%
Volmacht	4%	4%	5%	3%	4%	3%	3%	5%	3%	4%
Niet	23%	37%	22%	16%	10%	22%	22%	11%	18%	27%

Vijftien procent van de stemlokaal-stemmers zegt ook een volmacht voor ten minste één ander te hebben meegekregen.

Figuur 6.9 – Heeft u een volmacht gekregen om ook voor iemand anders te gaan stemmen?

Basis: stemmers die in een stemlokaal gestemd hebben (n = 2.842).

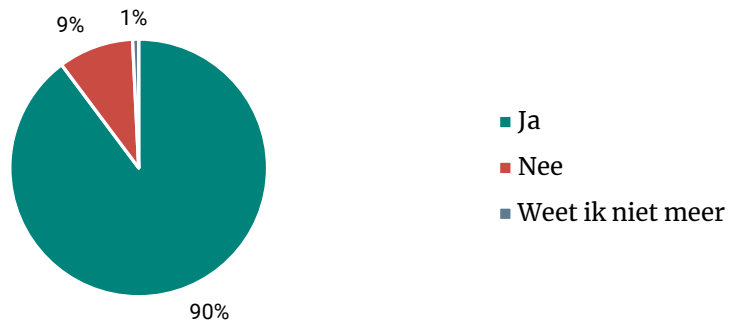

A.2 Gestemd bij eerdere verkiezingen

Negentig procent van de kiesgerechtigden in dit onderzoek geeft aan ooit eerder gestemd te hebben voor een verkiezing in Nederland. Negen procent deed dit nooit eerder.

Figuur 6.10 – Heeft u ooit eerder gestemd bij een verkiezing in Nederland?

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 3.230).

Tabel 6.4 – Eerder gestemd bij een verkiezing, naar leeftijd, opleiding en geslacht

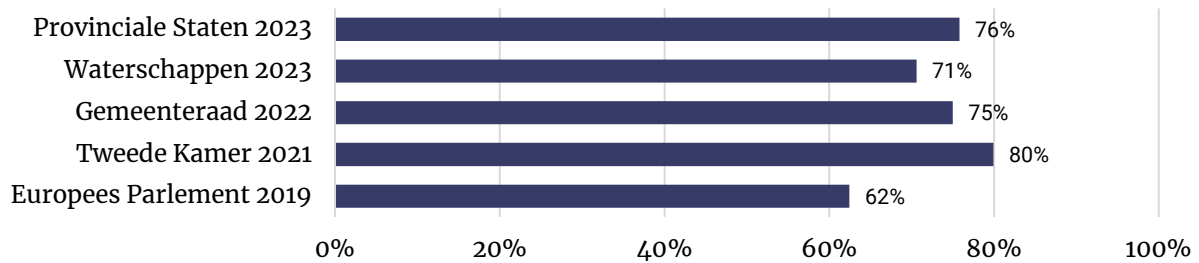
Blauw = significant hoger dan gemiddeld.

Eerder gestemd	Totaal	18-34	35-49	50-64	65> jr	Geen start-kwalificatie	Praktisch	Theoretisch	Man	Vrouw
Ja	90%	79%	92%	96%	96%	90%	91%	96%	93%	87%
Nee	9%	20%	8%	4%	2%	9%	9%	3%	7%	12%
Weet niet	1%	1%	0%	0%	1%	1%	0%	0%	1%	1%

Van alle deelnemers in het onderzoek stemde driekwart (76%) voor de Provinciale Statenverkiezing van 2023, ongeveer even veel voor de gemeenteraadsverkiezing in 2022 (75%) en 80 procent voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2021. Voor de waterschapsverkiezingen stemde 71 procent en voor het Europees Parlement in 2019 was dat 62 procent.

Figuur 6.11 – Percentage stemmers voor eerder gehouden verkiezingen in Nederland

Basis: verrekend naar alle kiesgerechtigden (n = 3.230)

Er is in deze steekproef een overschatting van het eerdere stemgedrag: bijvoorbeeld voor de Provinciale Statenverkiezingen was het opkomstpercentage 58 procent¹⁰ (16 procentpunt lager dan op basis van deze steekproef). Sommigen kunnen denken destijds gestemd te hebben terwijl ze dat niet hebben gedaan of halen verkiezingen door elkaar. Daarnaast weten we dat deelname aan vragenlijstonderzoek samenhangt met het stemgedrag: mensen die vragenlijsten invullen gaan vaker stemmen.

¹⁰<https://data.overheid.nl/dataset/verkiezingsuitslag-provinciale-staten-2023>

B Vragenlijst

Dit onderzoek is in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Op 22 november 2023 waren Tweede Kamerverkiezingen. Het ministerie evalueert deze verkiezingen. Hiermee wil het ministerie te weten komen waarom Nederlanders wel of niet gaan stemmen. Ook wordt onderzocht welke ervaringen stemmers hadden bij het stemmen.

We stellen u graag enkele vragen over de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2023.

A1 Heeft u (of heeft iemand voor u) gestemd bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2023?

1. Ja, ik heb zelf in een stemlokaal gestemd
2. Ja, ik heb iemand gemachtigd om voor mij te stemmen (i)
3. Nee, ik heb niet gestemd
4. Nee, ik was niet stemgerechtigd

(i) Dit betekent dat je iemand anders voor jou laat stemmen.

Indien A1 = 1 (ja, zelf gestemd)

B3 Hoe laat bent u gaan stemmen?

1. Tussen 07.30 en 09.00 uur
2. Tussen 09.00 en 12.00 uur
3. Tussen 12.00 en 16.00 uur
4. Tussen 16.00 en 19.00 uur
5. Na 19.00 uur
6. Weet ik niet meer

Indien A1 = 1 (ja, zelf gestemd)

D8 Hoe lang heeft u ongeveer moeten wachten voordat u bij het stemlokaal naar binnen kon gaan?

1. Geen wachttijd
2. Korter dan 5 minuten
3. Ongeveer 10 minuten
4. Ongeveer 15 minuten
5. Anders, namelijk: <open invulveld>
6. Weet ik niet meer

Indien A1 = 4 (Nee, ik was niet stemgerechtigd) → einde vragenlijst

Tekst einde vragenlijst

Deze vragenlijst gaat over de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen. U geeft aan dat u niet gerechtigd was om bij deze verkiezingen te stemmen. Daarmee valt u buiten de doelgroep van dit onderzoek en hoeft u de rest van de vragen niet in te vullen.

Hartelijk dank voor uw medewerking!

A2 Heeft u ooit eerder gestemd bij een verkiezing in Nederland?

Dat kan bijvoorbeeld zijn geweest: de Provinciale Statenverkiezingen in maart 2023, de gemeenteraadsverkiezingen in 2022, de Tweede Kamerverkiezingen in 2021 of de Europees Parlementsverkiezingen in 2019.

1. Ja
2. Nee
3. Weet ik niet meer

Indien A2 = ja of weet niet

A2B Heeft u gestemd bij een of meer van de verkiezingen hieronder?

	Gestemd (zelf of via machtiging)	Niet gestemd	Weet ik niet	Ik was niet stemgerechtigd
Provinciale Statenverkiezingen van maart 2023				
Waterschapsverkiezingen van maart 2023				
Gemeenteraadsverkiezingen van maart 2022				
Tweede Kamerverkiezingen van maart 2021				
Europees Parlementsverkiezingen van mei 2019				

Indien A1 = 1 (ja, zelf gestemd)

A3 Bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?

*Stellingen willekeurig aanbieden

- Ik wist precies wat ik moest meenemen om te mogen stemmen
  - Ik had vooraf graag meer informatie willen ontvangen over hoe het stemmen werkt
1. Helemaal mee eens
  2. Mee eens
  3. Niet mee eens en niet mee oneens
  4. Mee oneens
  5. Helemaal mee oneens

Indien A3 stelling 2 = 1 of 2

A4 U had vooraf graag meer informatie willen ontvangen over hoe het stemmen werkt. Welke informatie miste u of welke vragen had u nog?

***Willekeurig aanbieden (1-9)**

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Hoe moet ik het stembiljet invullen?
2. Hoe worden de stemmen geteld?
3. Hoe kan ik een bezwaar indienen wanneer ik zie dat het stemproces niet goed of niet eerlijk verloopt?
4. Wat gebeurt er verder met mijn stem nadat ik heb gestemd?
5. Welke identiteitsbewijzen mag ik meenemen om te stemmen?
6. Hoe kan ik iemand een volmacht (i) geven om voor mij te stemmen?
7. Wanneer ontvang ik mijn stempas?
8. Wat moet ik doen als ik mijn stempas niet (op tijd) ontvang?
9. Welke stembureaus zijn dichtbij?

10. Ik miste andere informatie, namelijk: <open invulveld>
11. Weet ik niet

(i) Een volmacht betekent dat je iemand anders voor jou laat stemmen.

Indien A1 = 3 (niet gestemd)

A10 U heeft niet gestemd voor de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november. Wat waren daarvoor de belangrijkste redenen?

Meerdere antwoorden mogelijk

***Willekeurig aanbieden (1-16)**

1. Ik had geen tijd om te gaan stemmen
2. Ik had geen vervoer
3. Het was te druk bij het stemlokaal
4. Ik wist niet dat er verkiezingen waren of ik ben vergeten te stemmen
5. Op de verkiezingsdag was ik op vakantie of op reis.
6. Ik heb een (lichamelijke of mentale) beperking die het voor mij niet mogelijk maakte om zelf te stemmen
7. Ik heb geen interesse in politiek
8. Ik kon geen keuze maken op wie ik moest stemmen
9. Ik heb geen vertrouwen in de politiek
10. Ik stem niet uit principe
11. Ik stem niet uit gewoonte
12. De verkiezingsuitslag staat toch al vast
13. Ik vind het niet zo belangrijk om te stemmen voor deze verkiezingen
14. Ik was mijn stempas kwijt
15. Ik geloof dat het wel goed komt, ook als ik niet ga stemmen
16. Ik was ziek

17. Ik had een andere reden, namelijk: <open invulveld>
18. Weet ik niet of geen mening
19. Wil ik liever niet zeggen

Indien A1 = 3 (niet gestemd)

A11 U bent niet gaan stemmen omdat u geen tijd had. Zou u wel zijn gaan stemmen wanneer dat ook op maandag of dinsdag mogelijk zou zijn geweest?

1. Ja, zeker wel
2. Ja, waarschijnlijk wel
3. Weet niet of geen mening
4. Nee, waarschijnlijk niet
5. Nee, zeker niet

Indien A1 = 3 (niet gestemd)

A12 U had iemand anders een volmacht kunnen geven om voor u te stemmen.

Wat waren voor u de belangrijkste redenen dat u niet van die mogelijkheid gebruik heeft gemaakt?

Meerdere antwoorden mogelijk

*Willekeurig aanbieden (1-7)

1. Er was niemand om voor mij te stemmen
2. Ik ken niemand die ik voor mij zou willen laten stemmen
3. Ik vertrouw het niet om iemand anders voor mij te laten stemmen
4. Daar heb ik niet aan gedacht
5. Ik wist niet dat dat kon
6. Ik wilde deze keer niet stemmen, ook niet met een machtiging
7. Ik stem nooit, ook niet met een machtiging

8. Ik had een andere reden, namelijk: <open invulveld>
9. Weet ik niet of geen mening

Indien A1 = 2 (iemand gemachtigd)

A5 U heeft iemand anders voor u laten stemmen door diegene een volmacht te geven. Wat waren voor u de belangrijkste redenen om dat te doen?

Meerdere antwoorden mogelijk

*Willekeurig aanbieden (1-8)

1. Ik had geen tijd om zelf te gaan stemmen
2. Ik had geen vervoer
3. Op de verkiezingsdag was ik niet in Nederland
4. Ik heb een (lichamelijke of mentale) beperking die het voor mij niet mogelijk maakt om zelf te gaan stemmen
5. Ik wilde drukte bij het stemlokaal vermijden
6. Ik heb deze persoon bij eerdere verkiezingen ook gemachtigd
7. Gemak
8. Ik was ziek

9. Ik had een andere reden, namelijk: <open invulveld>
10. Wil ik liever niet zeggen

Indien A1 = 2 (iemand gemachtigd)

A6 Op welke manier heeft u een volmacht (i) afgegeven?

1. Door het invullen van de informatie op de achterkant van de stempas
2. Door een aanvraag bij de gemeente in te dienen voor een schriftelijke volmacht
3. Weet ik niet of wil ik liever niet zeggen

(i) Een volmacht betekent dat je iemand anders voor jou laat stemmen.

Indien A1 = 2 (iemand gemachtigd)

A7 Wanneer het niet mogelijk zou zijn geweest om iemand anders voor u te laten stemmen, was u dan zelf gaan stemmen?

1. Ja, zeker wel
2. Ja, waarschijnlijk wel
3. Nee, waarschijnlijk niet
4. Nee, zeker niet
5. Weet ik niet of geen mening

Indien A7 = 3 of 4 (nee)

A8 Kunt u kort opschrijven waarom u in dat geval niet zelf zou gaan stemmen?

[Open]

+ Weet ik niet of wil ik niet zeggen

A9 De volgende stellingen gaan over een volmacht (i). In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

(i) Dit betekent dat je iemand anders voor jou laat stemmen.

Indien A1 = 2 (iemand gemachtigd)

*Stellingen willekeurig aanbieden

- A. Ik wist precies wat ik moest doen om een ander te machtigen om voor mij te stemmen.
- B. Ik vond het moeilijk om een volmacht af te geven
- C. Het geven van een volmacht is een goed alternatief voor zelf naar het stemlokaal gaan.
- D. Het aantal volmacht-stemmen dat iemand kan uitbrengen (i) zou verlaagd moeten worden.
- E. Het geven van een volmacht zou makkelijker moeten worden.

Indien A1 ≠ 2 (niet gemachtigd)

*Stellingen willekeurig aanbieden

- A. Het geven van een volmacht is een goed alternatief voor zelf naar het stemlokaal gaan.
- B. Het aantal volmacht-stemmen dat iemand kan uitbrengen (i) zou verlaagd moeten worden.
- C. Het geven van een volmacht zou makkelijker moeten worden.

(i) Je kunt naast je eigen stem maximaal 2 stemmen voor iemand anders uitbrengen.

1. Helemaal mee eens
2. Mee eens
3. Niet mee eens en niet mee oneens
4. Mee oneens
5. Helemaal mee oneens
6. Weet ik niet

Indien A1 = 1 (ja, zelf gestemd)

C1 Heeft u een volmacht (i) gekregen om ook voor iemand anders te gaan stemmen?

(i) Een volmacht betekent dat u van iemand toestemming heeft gekregen om voor hem of haar te stemmen.

1. Ja
2. Nee → door naar B1
3. Weet ik niet of wil ik liever niet zeggen → door naar B1

Indien C1 = 1

C2 Van hoeveel personen heeft u een volmacht (i) gekregen om voor hen te stemmen?

(i) Een volmacht betekent dat u van iemand toestemming heeft gekregen om voor hem of haar te stemmen.

1. Eén persoon
2. Twee personen
3. Weet ik niet of wil ik niet zeggen

Indien C1 = 1

C3 Voor wie heeft u met een volmacht (i) gestemd?

(i) Een volmacht betekent dat u van iemand toestemming heeft gekregen om voor hem of haar te stemmen.

*Indien C2 = 2 of 3 (meerdere personen), dan de mogelijkheid geven om twee antwoorden te geven, indien C2 = 1 dan één antwoordmogelijkheid geven.

1. Partner, vader, moeder, schoonvader, schoonmoeder, kind, schoonzoon, schoondochter (eerstegraads familielid)
2. Broer, zus, kleinkind, opa, oma, schoonzus, zwager, stiefzus, stiefbroer (tweedegraads familielid)
3. Oom, tante, neef en nicht (kinderen van een broer of zus), overgrootouder, achterkleinkind (derdegraads familielid)
4. Vriend, vriendin, buurvrouw, buurman
5. Andere bekende
6. Iemand die ik niet (echt goed) ken
7. Weet ik niet of wil ik liever niet zeggen

Indien C1 = 1

C4 Wat waren de belangrijkste redenen waarom u voor iemand anders ging stemmen?

Meerdere antwoorden mogelijk

*Stellingen willekeurig aanbieden (1-8)

1. De andere persoon had geen tijd om te gaan stemmen
2. De andere persoon had geen vervoer
3. De andere persoon wilde zo bijdragen aan het voorkomen van drukte in het stemlokaal
4. De andere persoon was op de verkiezingsdag niet in zijn of haar gemeente waardoor die persoon daar niet kon stemmen (bijv. door vakantie of werk)
5. De andere persoon heeft een beperking waardoor die persoon niet zelf kan stemmen
6. Ook bij eerdere verkiezingen werd ik door deze persoon gemachtigd
7. De andere persoon vond dit makkelijker
8. De andere persoon was ziek

9. Er was een andere reden, namelijk: <open invulveld>
10. Weet ik niet of geen mening

Verkiezingen in Nederland worden normaal gesproken op woensdag gehouden. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2021 en de Gemeenteraadsverkiezingen in 2022 was het vanwege corona mogelijk om ook op maandag of dinsdag in het stemlokaal te stemmen.

Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2023 was het niet mogelijk om op maandag of dinsdag te stemmen. Er kon dus alleen op woensdag worden gestemd.

B1 Bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

***Stellingen willekeurig aanbieden**

- A. Ik heb het vervroegd stemmen op maandag of dinsdag niet gemist.
- B. Ik zou het een goed idee vinden als er niet alleen op woensdag kan worden gestemd, maar ook op de maandag of dinsdag daarvóór.

- 1. Helemaal mee eens
- 2. Mee eens
- 3. Niet mee eens en niet mee oneens
- 4. Mee oneens
- 5. Helemaal mee oneens
- 6. Weet ik niet

B2 Als u bij een volgende verkiezing één of twee dagen voor de verkiezingsdag zou kunnen stemmen, zou u daar dan gebruik van maken?

- 1. Ja, ik zou hier zeker gebruik van maken
- 2. Ja, ik zou hier waarschijnlijk gebruik van maken
- 3. Nee, ik zou hier waarschijnlijk geen gebruik van maken
- 4. Nee, ik zou hier zeker geen gebruik van maken
- 5. Weet ik niet of wil ik liever niet zeggen

Indien A1 = 1 (ja, zelf gestemd)

In Nederland moet het voor iedereen die mag stemmen mogelijk zijn om een stem uit te brengen. Denk hierbij aan makkelijk toegankelijke stemlokalen, een leesloep of de mogelijkheid om in een prikkelarme omgeving (i) te kunnen stemmen.

(i) Dit is een omgeving waarin het aantal prikkels kleiner is. Daar zijn bijvoorbeeld geen felle lichten en minder geluiden.

D1 Hoe belangrijk is het voor uzelf dat stemlokalen makkelijk toegankelijk zijn of extra ondersteuning kunnen bieden?

- 1. Heel belangrijk
- 2. Belangrijk
- 3. Niet zo belangrijk
- 4. Helemaal niet belangrijk
- 5. Weet ik niet of wil ik niet zeggen

Indien A1 = 1 (ja, zelf gestemd)

D2 Heeft u vooraf gecontroleerd of het stemlokaal toegankelijk was voor stemmers met een lichamelijke beperking?

- 1. Ja
- 2. Nee
- 3. Weet niet

Indien D2 = ja

D3 Waar heeft u dit gecontroleerd?

1. Op de website van de gemeente
2. Op de website: waarismijnstemlokaal.nl
3. Ik ben van tevoren langsgegaan bij de plek van het stemlokaal
4. Op een andere manier, namelijk: <open invulveld>

Indien A1 = 1 (ja, zelf gestemd)

D4 Kon u de ingang van het stemlokaal gemakkelijk vinden?

1. Ja → door naar D5
2. Nee → door naar D4_OPEN
3. Weet ik niet meer

Indien D4 = 2 (Nee)

D4_OPEN Kunt u dit kort toelichten?

[Open]

+ Weet ik niet of wil ik niet zeggen

Indien A1 = 1 (ja, zelf gestemd)

D5 Was het voor duidelijk wat u moest doen toen u het stemlokaal binnen ging?

(richting de tafel met stembureauleden, het stemhokje, de stembus en vervolgens de uitgang)

1. Ja → door naar D6
2. Nee → door naar D5_OPEN
3. Weet ik niet meer

Indien D5 = 2 (Nee)

D5_OPEN Kunt u dit kort toelichten?

[Open]

+ Weet ik niet of wil ik niet zeggen

Indien A1 = 1 (ja, zelf gestemd)

D6 Heeft u problemen ervaren...

	1	2	3	4
	Ja, grote problemen	Ja, kleine problemen	Nee, geen problemen	Weet ik niet meer
1 met de toegankelijkheid van het stemlokaal?	☐	☐	☐	☐
2 met het uitbrengen van uw stem?	☐	☐	☐	☐

Indien D6.1 = 1/2 (problemen ervaren)

D7 Welke problemen had u met de toegankelijkheid van het stemlokaal?

Meerdere antwoorden mogelijk

*Willekeurig aanbieden

1. De looproute was niet breed genoeg
2. De looproute was onduidelijk
3. Ik kon het stemlokaal niet goed binnen komen doordat de deuren niet open stonden
4. Er waren te veel (hoge) drempels of andere obstakels op de route
5. De ingang van het stemlokaal was niet goed aangegeven
6. Er was geen lift of hellingbaan op locaties waar trappen waren
7. Er was geen rolstoeltoegankelijk toilet op de locatie
8. Er was geen leesloep of vergrootglas
9. Er was geen stemhokje met een laag schrijfbled
10. Er was geen gehandicaptenparkeerplaats in de buurt van het stemlokaal
11. De belichting in het stemlokaal was niet goed

12. Een ander probleem, namelijk: <open invulveld>
13. Weet ik niet meer (exclusief)

Indien D6.2 = 1/2 (problemen ervaren)

D10 Welke problemen had u met het uitbrengen van uw stem?

Meerdere antwoorden mogelijk

*Willekeurig aanbieden

1. Het was niet duidelijk wat ik mee moest nemen naar het stemlokaal
2. Het was niet duidelijk hoe ik het stembiljet moest invullen
3. Ik heb een lichamelijke beperking en ik werd niet goed geholpen toen ik hulp vroeg bij het stemmen
4. Ik heb een lichamelijke beperking en iemand anders mocht mij niet helpen bij het stemmen
5. De opening van de stembus was voor mij te hoog

6. Een ander probleem, namelijk: <open invulveld>
7. Weet ik niet of wil ik liever niet zeggen

Indien D6.2 = 1/2 (problemen ervaren)

D11 Heeft u aan iemand van het stembureau gevraagd om meer uitleg te geven over het stemmen?

1. Ja
2. Nee
3. Weet ik niet meer

Indien D11 = Ja

D12 Werd u dat ook uitgelegd? En was u daarmee voldoende geholpen?

1. Ja, ik was daarmee voldoende geholpen
2. Het werd wel uitgelegd, maar daar was ik nog niet voldoende mee geholpen
3. Nee, het werd mij niet uitgelegd
4. Weet ik niet meer

E1 Bent u gaan kijken naar het tellen van de stemmen?

Hiermee bedoelen we de locatie waar de stemformulieren worden geteld, zoals een stembureau

1. Ja
2. Nee
3. Ik heb zelf stemmen geteld
4. Weet ik niet meer

Indien E1 = 2 (nee)

E2 Wist u dat u bij het tellen van de stemmen aanwezig mag zijn?

1. Ja
2. Nee

Iedereen

E3 Zou u bij een volgende verkiezing gaan kijken bij het tellen van de stemmen?

1. Ja, zeker wel
2. Ja, waarschijnlijk wel
3. Nee, waarschijnlijk niet
4. Nee, zeker niet
5. Weet ik niet of geen mening

Tot slot zijn we benieuwd naar wat u vindt van de verkiezingen in Nederland.

F1 Bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?

- 1 Er zijn te vaak verkiezingen in Nederland
- 1 Ik interesseer me steeds minder voor verkiezingen, omdat ze zo vaak worden gehouden
- 2 Ik vind het goed dat er weer Tweede Kamerverkiezingen waren
  1. Helemaal mee eens
  2. Mee eens
  3. Niet mee eens en niet mee oneens
  4. Mee oneens
  5. Helemaal mee oneens
  6. Weet ik niet

F2 In juni 2024 worden er in alle EU-landen verkiezingen gehouden voor het Europees Parlement. Ook in Nederland.

Wist u dit al voordat u deze vragenlijst invulde?

1. Ja, dit wist ik al precies
2. Ja, ik wist dat het eraan zou komen maar niet wanneer
3. Nee, ik wist dit niet

F3 Bent u van plan te gaan stemmen voor het Europees Parlement?

1. Zeker wel
2. Waarschijnlijk wel
3. Waarschijnlijk niet
4. Zeker niet
5. Weet ik (nog) niet
6. Wil ik niet zeggen

AFS1 Heeft u nog opmerkingen over de vragenlijst? Of heeft u nog iets gemist in deze vragenlijst? < open >

Contactgegevens

I&O Research Enschede

Zuiderval 70
Postbus 563
7500 AN Enschede
053 - 200 52 00
KVK-nummer 08198802
info@ioresearch.nl
www.ioresearch.nl

I&O Research Amsterdam

Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam
020 - 308 48 00
info@ioresearch.nl
www.ioresearch.nl